

SDM/PUNE/SR/582/2012
website:www.sagunatruster.org
Email:shobhakarande62@gmail.com
ए-मे-जू २०१३ | वर्षे-१ | अंक-२

संपादक
शोभा करांडे

कार्यकारी संपादक
उद्धव व्य. धुमाळे

मुखपृष्ठ व मांडणी
गिरीश सहस्रबुद्धे

किरकोळ अंक : ३० रु
वार्षिक वर्गणी : १००रु

संपादकीय पत्रव्यवहार :
सगुणा चॅरिटेबल ट्रस्ट, ७, माधव-
लक्ष्मी अपार्टमेंट, २०७९, सदाशिव
पेठ, विजयानगर कॉलनी, एस.पी.
कॉलेजच्या पाठीमागे, पुणे.
पिन - ४११ ०३०
दूरध्वनी : ०२०-२४३३७१२५,
०९८२०२३५०३०.

संपादकीय | २
वेध | व्यवस्था विरोधी लढा आणि स्त्रीवाद |
गणपत धुमाळे | ५
शोध-बोध | अ.भा.मराठा महिला शिक्षण परिषदेतील
स्वागताध्यक्षांचे भाषण | सौ. मालतीबाई शिरोळे | ८
निर्मिती | सगुणा संघटना | शोभा करांडे | १३
कानोसा | महाराष्ट्रातील स्त्रिमुक्तीची चळवळ आणि तिचा
वारसा | वर्षा पांढरे | १८
संताची शिकवण | समाज संशोधक गाडगे बाबा | शोभा
भाकरे | २०
रिपोर्ताज | अखिल भारतीय प्राकृतिक कृषी संमेलन |
अरुण करांडे | २३
चावडी | गावं तस चांगल... पण राजकारण? | शैला
कदम | २९
आरोग्य संपदा | मुर्लीचे आजार आणि उपचार | डॉ.
सुवर्णा तांबडे | ३२
प्रसिद्धीपत्रक | सगुणा | ३७
अभिप्राय | कुंदा कुलकर्णी | ३९

हा अंक मालक, मुद्रक, प्रकाशक शोभा करांडे यांनी श्रीबालाजी एंटरप्रायझेस, धायरीफाटा, सिंहगड रोड, पुणे येथे छापून सगुणा चॅरिटेबल ट्रस्ट, ७, माधव-लक्ष्मी अपार्टमेंट, २०७९, सदाशिव पेठ, विजयानगर कॉलनी, पुणे. ४११०३० येथे प्रसिद्ध केला.

(या अंकातील मतांशी संपादक मंडळ सहमत असतीलच असे नाही.)

सगुणा | एप्रिल २०१३ | १

संपादकीय

शोभा करांडे

सगुणाचा अंक पाहताना, वाचताना अनेक गोष्टी आपल्या लक्षात येतील. नुकताच आंतरराष्ट्रीय महिला दिन वाजून गेला. कर्तृत्वान स्त्रियांचे गौरव आपण पाहिले. अभिमानही वाटला. याच भावनेला आम्ही आणखी व्यापक करत आहोत. सगुणाच्या या अंकात आपण पुणे येथे दिनांक २७-२८ मे १९३८ रोजी आनंदीबाई शिर्के (जळगाव) यांच्या अध्यक्षतेखाली भरविण्यात आलेल्या 'अखिल भारतीय मराठा महिला शिक्षण परिषदे'मधील स्वागताध्यक्षा मालतीबाई शिरोळे यांनी केलेले भाषण 'सगुणा'च्या वाचकांकरिता आम्ही पुनर्मुद्रित करत आहोत.

मालतीबाईंनी ७५ वर्षापूर्वी उपस्थित केलेले प्रश्न आजही तसेच आहेत का? याचा शोध-बोध घेण्यातून त्यांची त्या भूमिकेमागील दूरदृष्टी व जबाबदारीची प्रचंड जाणीव दिसून येते. पाऊणशे वर्षापूर्वी मांडलेले हे विचार पाहता, उपजत असणारे स्वातंत्र्य व त्यातून येणारं जबाबदारीचं भान पाहून थक्क व्हायला होते. हे भाषण वाचत असताना आपल्या लक्षात येईल की, ही परिषद महिलांच्या शिक्षणाच्या

विषयाची मांडणी करण्यासाठी, त्या विषयाला दिशा देण्यासाठी भरवण्यात आली होती. पण यामध्ये कोठेही रडगाणी नाहीत- बळीच्या भूमिकेत शिरणे नाही, शोषितांची कैफियत नाही. तर श्रमातला सहभाग, समाजातली जबाबदार व व्यक्ती म्हणून करावा लागणारा सर्वांगीण विचार, या जबाबदारीतला आपला संपूर्ण सहभाग या गोष्टींची चर्चा वाचायला मिळते.

यामध्ये स्त्री शिक्षणाचा फायदा समाजाने घेतला पाहिजे त्याची निकड समजून दिली आहे. बहुजन समाजाच्या उन्नतीच्या आड येणारे अज्ञान-अशिक्षण यावर टीका केली आहे. महात्मा ज्योतीबा फुले व क्रांतिज्योती सावित्रीबाईंनी मुक्त केलेली ज्ञानाची द्वारे आपल्या गरजेची आहेत. त्याचे दुरगामी परिणाम काय असतील? या बरोबरच स्त्रियांच्या इतर ही अनेक प्रश्नांकडेही लक्ष वेधण्यात आले आहे.

त्याकाळात वैधव्य, लग्न या गोष्टींवर सडेतोड भूमिका मांडलेल्या आहेत. 'लग्न हा हिंदू धर्मातला धार्मिक संस्कार आहे' हा भोळा समज आपण टाळला पाहिजे व त्यातील गांभीर्य लक्षात घेतले पाहिजे.

असा विचार मालतीबाई शिरोळेंनी व्यक्त केला आहे.

ताराबाई शिंदे यांच्या 'स्त्री-पुरुष तुलने'नंतर मालतीबाई शिरोळे यांचे हे भाषण म्हणजे बहुजन स्त्रियांचा एकंदर सामाजिक चळवळीतला सहभाग ज्या निर्णायक पद्धतीचा-परिवर्तनाचा होता त्याचे धगधगते वास्तवच आहे. पुढे स्वातंत्र्य चळवळीतला बहुजन स्त्रियांचा सहभाग व संयुक्त महाराष्ट्राच्या संघर्षातल्या अनेक रणरागिण्याच्या स्फुर्तीदायक कहाण्या आपल्याला माहित आहेत.

'व्यवस्थेचे मनसुभे ओळखून त्यात सहभागी न होता स्त्री स्वातंत्र्याची स्वतःच्या जबाबदारीवर मुहूर्तमेढ करणारी आमची प्रत्येक बहुजन कार्यकर्ती ही स्वयंभूच आहे'. रडारडी करून, स्त्रीत्वाच भान मादीत्वाकडं वळवणाऱ्या युरोपकेंद्री भांडवली संकल्पनेतल्या तथाकथीत मुक्तीवादी चळवळीच्या पलीकडे जाऊन आपल्या मातीचे, निसर्गाच्या विज्ञानाचे भान असणाऱ्या या बहुजन स्त्रिया आहेत.

निसर्गाच्या विरोधात जावून विकृत्या निर्माण करण्याच्या विरोधात बहुजन कार्यकर्ती असते. तीची अस्मीता ही निसर्गाच्या व मानवहीताच्या अस्तीत्वापेक्षा मोठी नसते. हा फरक समजून घेतला पाहिजे.

श्रमातला रोजचा बरोबरीचा सहभाग, निर्णय घेण्याची सवय, निसर्गाचा-परिस्थितीचा स्वतःच्या डोळ्याने अदांज घेण्याची सवय हे सगळं आपल्याला या बहुजन नेतृत्वामध्ये दिसून येते. रोजची धकाधक पचवून शेतीपाण्याची रोजची तजवीज बघून व्यवस्था जवळून अनुभवनारी ही स्त्री आदर्शवादी आयात संकल्पनावर आधारीत व्यूहरचना करत नाही. तर रोजच्या धावपळीत समोरच्या प्रत्येक आव्हानाचा सामना करत, उपजत ज्ञान-कौशल्या सोबतच

पुस्तकी अभ्यासाच्या मदतीने कार्ये करत असते. त्यामुळे यांचे डावपेच, दूरदृष्टीचे नियोजन, कुठल्याही चौकटीत टाकता येत नाहीत. तसेच यांना कोणत्याही किमतीला विकत घेता येत नाही. स्वतंत्र-स्वयंभू विचारधारा, मूल्य घेऊन लढणाऱ्या या स्त्रियांना स्वतःचा स्वार्थ, महत्वाकांक्षा व माज अजिबात नाही. सरळसोट पणे प्रश्नांना भीडणाऱ्या, दणदणीत पणे काम करून बाजूला होणाऱ्या या स्त्रियांना संघर्षाच्या कहाण्या करून विकता येत नाहीत.

सतत वाहण्याच्या निसर्ग नियमाप्रमाणे त्या पुढेपुढे जात राहतात. केलेल्या कार्याचे भांडवल करून ती पुंजी पिढ्यानपिढ्या वापरण्याचे कसब बहुजन कार्यकर्त्यांमध्ये नसते. मालतीबाईंच्या कार्याचा उल्लेख मात्र कुठेही सापडत नाही. स्त्री कार्याचा आढावा घेताना बहुजन महिला कार्यकर्त्यांचे कार्य बाजूलाच सारलेले लक्षात येते. त्या काळात 'माध्यम' हाताळणाऱ्या यंत्रणांनी या स्त्रियांचे कार्य नोंदण टाळलेलं आहे. अखिल भारतीय मराठा महिला शिक्षण परिषदेच्या कार्याची व याच परंपरेच्या पुढच्या कार्याची माहिती सगुणा मधून घेऊ यात.

सामाजिक प्रश्नांचे भान व ज्ञान जागृत ठेवून त्याचबरोबर परिवर्तनाच्या लढ्यासाठीही या कार्यकर्त्या सदैव सिद्ध रहात. स्वातंत्र्य चळवळीतली या स्त्रियांची कामगिरी काही प्रमाणात नोंद झालेली आढळते. मराठवाडा मुक्तीसंग्रामाच्या लढाईत बहुजन स्त्रियांचे योगदान मोलाचे आहे. राजकारणातला सहभाग ही महत्त्वाचा आहे. काँग्रेसच्या अनेक आमदार-खासदार-मंत्री या महिला होत्या. आणि या राखीव जागांवर नव्हत्या तर स्वबळावर स्वतःच्या मतदार संघातून निवडून आलेल्या होत्या. संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीतला स्त्रियांचा सहभाग हा लढा

यशस्वी करण्यापर्यंतचा होता. ज्या कारणांसाठी संघर्ष सुरु होतो त्या विषयांची उद्दिष्टे पूर्ण झाल्यानंतर थांबलेला त्या वेळचा संघर्ष वेळ पडल्यास परत सुरु होतो.

चळवळ म्हणजे कारकीर्द (करिअर) हा भाव यामध्ये नाही तर जगण्याच्या प्रवाहामधला येणारा 'संघर्ष काळ' म्हणून जबाबदारीने आपला वाटा उचलून त्या लढाईचा बाजार केलेला दिसत नाही. या चळवळी म्हणजे आपल्या मक्तेदारी म्हणून न घेता सहजपनाने जगण्याचा अविभाज्य भाग म्हणूनच घेतला जातो. बहुजन स्त्रियांचे जगणं हीच एक चळवळ असल्यामुळे त्या आपली कर्तव्य करतच असतात. या कामाची दुकानदारी मात्र त्या करू शकत नाहीत.

त्यामुळे 'माध्यमांना' हाताशी धरून सतत चर्चेत राहणं, फायली बनवणं, कामाचे गवगवीकरण करत राहणं यांना जमत नाही. पण शांतपनाने काम मात्र चालूच असते. त्याच्या बदल्यात कशाचीही अपेक्षा या कार्यकर्त्यां बाळगत नाहीत. अहंकार बाळगत नाहीत. पण वाटेवरून परतही फिरत नाहीत. अनेक आंदोलनातला यांचा सहभाग निर्णायक होता.

बहुजन स्त्रियांच्या यशस्वी लढ्याची प्रसिद्धी होत नसेल पण लढे अविरत चालू आहेत. समाजातील परिवर्तनाच्या चळवळीतला या स्त्रियांचा सहभाग हा आदिम-अनादी काळापासून चालत आलेल्या आदिबंधाचा भाग आहे. हा सतत प्रवाहीत असणारा उर्जेचा स्रोत आहे. काहीवेळेला यातील प्रवाह फारच प्रकाशित दिसतो पण तो सतत उर्जा निर्मितीच्या कार्यात असतो. २९ ऑक्टोबर २००३ ला भारतात पहिला स्त्रीवादी पक्ष घोषित झाला. या पक्षाची अध्यक्ष वर्षा काळे, उपाध्यक्ष शोभा करांडे, सचिव

पद्मा निकम आणि अनेक कार्यकर्त्या या सर्वांनी त्या वेळेस दाखविलेली उर्जा ही याच आदिबंधाचा भाग म्हणून बघावी लागेल. या प्रयोगानंतर सुरु झालेल्या आरक्षणाच्या चर्चा-घडामोडी या उर्जेचाच परिणाम होत.

पुढे बारबालांची युनियन व त्यांचा संघर्ष, डाऊ आंदोलनातला बहुजन स्त्रियांचा सहभाग, रायगड सेझ व भायंदर डंपिंग ग्राऊंडच्या विरोधातला, पिण्याच्या पाण्यावरील मालकी हक्काच्या लढ्यातील बहुजन स्त्रियांचा सहभाग ते आजची सगुणा संघटनेची धडपड, सगुणा त्रैमासिकाची निर्मिती या सर्व घडामोडींचा संबंध या आदिबंधाशी आपल्याला जोडावाच लागेल. कृषीप्रधान भारतातल्या कृषी परंपरा व त्यावर आधारीत असणारी उत्पादन व्यवस्था याच्याशी मध्यवर्ती जोडलेली बहुजन स्त्री सतत संघर्ष करत आहे. व्यवस्थेचे पक्के भान व वास्तवाचा प्रत्यक्ष अनुभव या तीच्या जमेच्या बाजू होत. ■

सगुणा

पत्रव्यवहारासाठी पत्ता

सगुणा चॅरिटेबल ट्रस्ट
७, माधव-लक्ष्मी अपार्टमेंट
२०७९, सदाशिव पेठ,
विजया नगर कॉलनी
(एस.पी. कॉलेजच्या पाठीमागे)
पुणे - ४११०३०
दुरध्वनी- ०२०-२४३३७१२५

वेध

प्रा. गणपत धुमाळे

व्यवस्था विरोधी
लढा आणि
स्त्रीवाद

भारतीय समाजातील शोषित वर्ग-
जात-जमात-लिंग-अपंगत्व आदींचे
वेगळेपण आणि शोषणातील
भिन्नतेच्या आधाराने शोषित
समाजाला अल्पसंख्याकांत ढकलले
जाण्याचे प्रस्थापितांचे राजकारण याचा
वेध घेणारी

प्रा. गणपत धुमाळे यांची
लेखमाला या अंकापासून
'सगुणा'मधून देत आहोत.

- संपादक

पाश्चात्य देशांत १९७० च्या दशकात नवसामाजिक (बिगरवर्गीय) चळवळींचा उदय झाला. त्यामध्ये पर्यावरण चळवळ, स्त्रीवादी चळवळ, अपंग हक्क चळवळ आणि मानवी हक्क चळवळ इत्यादींचा समावेश होतो. त्यात स्त्रियांच्या शोषणाचा प्रश्न आणि स्त्री-पुरुष भेद याला प्रतिसाद देत शोषणमुक्तीची मांडणी आणि संघर्षाचे प्रारूप जे विकसित केले गेले व त्याची सूत्रबद्ध मांडणी करण्यात आली त्याला 'स्त्रीवाद' नावाने ओळखले जाते.

साहजिकच प्रथम प्रतिसाद देणारा वर्ग म्हणजे तुलनात्मकरीत्या समाजातील पुढारलेला घटक असणारच. म्हणून पहिल्यांदा पाश्चात्य देशांतील गौरवर्णीय स्त्रियांचा प्रतिसाद पुढे आला. गौरवर्णीय स्त्रिया या गौरवर्णीय आणि पाश्चात्य असण्याच्या लाभार्थी (प्रिव्हिलेज्ड) होत्या. म्हणजे मुख्यतः गोच्या स्त्रियांचे आणि त्यांच्या कारणमीमांसेचे सार्वत्रिकीकरण करण्यात आले. वर्णभेद आणि साम्राज्यवादी घोषणांचे मुद्दे त्यांच्याकडून दुर्लक्षिले गेले. त्यामुळे काळ्या स्त्रियांचे प्रश्न गौरवर्णीय स्त्रियांच्या प्रश्नापेक्षा भिन्न आहेत, याची दखल

घेतली गेली नाही. हीच उणीव अधोरेखित करत त्याला प्रश्नांकित करणारा काळा स्त्रीवाद (ब्लॅक फेमिनिझम) समोर आला. त्याचबरोबर त्यांच्यातील वर्गीय भेदाच्या आणि अशा इतर सामाजिक स्थिरकरणाच्या प्रभावातून अंतर्गत विविध प्रवाह उदयाला आले.

उदा. उदारमतवादी समाजवादी, मार्क्सवादी, जहाल स्त्रीवाद इ.

याच प्रभावातून भारतातील स्त्रीवादाने स्त्रियांचे स्वातंत्र्य, सार्वजनिक जीवनातील सहभागाची संधी, घरगुती हिंसाचार, हुंडा प्रथा, बालविवाह, मालमत्तेचा हक्क, शिक्षणाचा हक्क, बलात्काराचा मुद्दा आदी मुद्दे राजकीय अजेंड्यावर आणले. त्याचबरोबर भारतातील सर्व स्त्रिया एक असून त्यांचे प्रश्न समान आहेत, असे सांगत इथल्या उच्चजातीय स्त्रियांनी स्वतःच्या प्रश्नांचे सार्वत्रिकरण केले. सवर्ण स्त्रियांनी स्त्रियांचे प्रश्न मांडताना आणि शोषणमुक्तीचे ध्येय मांडताना व संघर्षाचे प्रारूप ठरवताना जातिव्यवस्थेच्या प्रश्नांकडे दुर्लक्ष केले.

त्याला प्रतिक्रिया देत दलित स्त्रीवादाने जातीचा प्रश्न आणि दलित समाजातील पितृसत्ताकता अजेंड्यावर आणली. जातीचा विचार बहुतांशी अस्मितावादी अंगाने किंवा सांस्कृतिक पैलू पुरता मर्यादित राहिला. त्यामुळे 'जातीचा प्रश्न म्हणजे दलितांचा प्रश्न' असे सूत्र झाल्याने दलित स्त्रीवादही दलितेतर सर्व अवर्ण व उत्पादक जातीतील स्त्रियांच्या प्रश्नांना सामावून घेऊ शकले नाही. दोन्ही स्त्रीवादाचे प्रवाहही मुख्यतः जातिव्यवस्थेतील सेवा पुरवणाऱ्या जातीतील स्त्रियांपुरत्या मर्यादित राहिल्या. परिणामी या दोन सेवा-जाती दरम्यान येणाऱ्या सर्व उत्पादक जातीतील स्त्रियांचा प्रश्न त्यांच्या अनुभवविश्वाच्या व चर्चाविश्वाच्याही बाहेर राहिला.

सवर्ण स्त्रिया या मुख्यतः घरात बंदिस्त व प्रतिष्ठेची दिखाऊ वस्तू (शोपिस) म्हणूनच समजल्या जात होत्या. सार्वजनिक क्षेत्रातील सहभागास मज्जाव केलेला होता. म्हणून सबलीकरणाचा मुद्दा तीव्र बनतो. पण उत्पादक जातीतील स्त्रियांचा विचार करता त्यांच्यासाठी सुरक्षिततेचा मुद्दा आणि तथाकथित सबलीकरणाचा मुद्दा दुय्यम राहतो.

जसे की, उत्पादक जातीतील कष्टकरी महिला पुरुषां इतक्याच प्रमाणात उत्पादनप्रक्रियेत सहभागी असतात व ते बंदिस्त नसतात. म्हणून त्यांचे 'मादी'करण होऊ शकत नाही. मात्र उच्चवर्गीय महिला या प्रतिष्ठेचे भाग म्हणून स्वतःला पुरुषांच्या आवडीप्रमाणे सजवण्याच्या प्रक्रियेत अडकतात. त्यातून मुक्तीच्या नावाखाली अंगभान विकसित होताना दिसते. म्हणून या दोन वर्गांचे प्रश्न भिन्न होतात.

भारतातील स्त्रीवादाची प्रेरणा, आकलन आणि विश्लेषणही पाश्चात्य राहिल्यामुळे अनेक वेळा इथली मांडणी अनुकरणवादी होताना दिसते. आपल्या इतिहासातील समतावादी प्रयत्न दुर्लक्षित राहतो. तसेच आधुनिकोत्तरवादाच्या (पोस्ट मॉडर्निझम) प्रभावामुळे स्त्रियांचा प्रश्न समग्रतेपासून सुटतो.

त्याचबरोबर स्त्रियांच्या प्रश्नांतर्गतही अनेक सुटेसुटे विचाराचे प्रवाह पुढे येतात. सवर्ण स्त्रियांचा सवर्ण स्त्रीवाद, दलित स्त्रियांचा दलित स्त्रीवाद स्त्रीवादी पुरुषांसाठी मॅक्स्यूलिनिटी असे अनेक सुटेसुटे विचारप्रवाह निर्माण होत आहेत. त्यातून मुख्य लक्ष्य बाजूला पडते.

याचा अर्थ विभिन्न समाजघटकांची एकजिनसी मोट बांधावी असे नाही. मात्र कुठले अंतर्विरोध विलयास न्यायचे आणि कुठले अंतर्विरोध तीव्र करायचे हा खरा मुद्दा आहे. सुटेपणामुळे

व्यवस्थाविरोधी लढे अल्पसंख्याकात जातात आणि स्त्रीवादाचेही तेच झाले.

स्त्रियांच्या शोषणाचे पुरुषांच्या शोषणापासून असलेले वेगळेपण अधोरेखित करणे आवश्यकच आहे. पण संघर्षाच्या अजेंड्यावर समग्र व्यवस्थाविरोध हाच असेल तर व्यवस्थाविरोधकांचे प्रमाण बहुसंख्याक होईल. पण तसे न झाल्यामुळे दलित स्त्रियांच्या प्रश्नांकडे जसे सवर्ण स्त्रियांचे दुर्लक्ष झाले तसेच अपंग स्त्रियांच्या प्रश्नांकडे तथाकथित सक्षम (एबल) स्त्रियांचे दुर्लक्ष झाले आणि संघर्षाचे लक्ष्य पुरुष राहिल्याचे दिसते.

समाजातील बहुस्तरीय स्तरीकरणामुळे शोषणही बहुआयामी होते, मात्र उत्पादन व्यवस्थाधारित आकलनाद्वारे शोषणाचे विविध प्रारूप मांडताना व्यवस्थाविरोधातील मुख्य अंतर्विरोधावर हल्ला केल्यास शोषणमुक्तीच्या संघर्षास बळ मिळते. परंतु भारतातील अनुभवविश्वही पाश्चिमात्य देशांत उदयास आलेल्या सैद्धान्तिक चौकटीत कोंबण्याचे प्रयत्न झाले, म्हणून इथेही सवर्ण स्त्रियांच्या पुढाकाराने मांडला गेलेला उच्चवर्णिय स्त्रीवाद आणि ब्लॅक स्त्रीवादाच्या प्रभावातून दलित स्त्रीवाद उदयाला आला.

भारतीय समाजाचा आणि विविध शोषित घटकाचा स्वतंत्ररीत्या समग्रतेच्या अंगाने विचार झाला पाहिजे. तसेच जातिव्यवस्था उत्पादनव्यवस्था म्हणून त्यातील संघर्ष अधोरेखित करत समतावादी संघर्षाची उभारणी करणे गरजेचे आहे.

तरच क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले व महात्मा फुले यांचा 'सवर्णविरोधी अवर्णसंघर्ष' विशिष्ट समाजसमूहाच्या हातांतील हत्यार बनणार नाही व शोषणमुक्तीचा संघर्ष अल्पसंख्याकांत जाणार नाही इतकेच. ■

दि. २८, २९ मे १९३८ रोजी झालेल्या अखिल भारतीय मराठा महीला शिक्षण परिषदेला २८ मे २०१३ रोजी ७५ वर्ष पूर्ण होत असून या परिषदेच्या ७५री निमित्त 'सगुणा' संघटनेच्या वतीने आजच्या प्रश्नावर 'बहुजन स्त्रीयांचे सम्मेलन' भरवले जाणार आहे तरी सर्व बहुजन स्त्रियांना मोठ्या प्रमानात सामील होण्याचे आवाहन 'सगुणा' करत आहे.

सौ. मालतीबाई शिरोळे

शिक्षण हाच आमच्या उन्नतीचा मार्ग

दि. २७ व २८ मे १९३८ रोजी पुण्यात आनंदीबाई शिर्के यांच्या अध्यक्षतेखाली 'पहिली अखिल भारतीय मराठा महिला परिषद' भरली होती. ७४ वर्षांपूर्वी शिक्षणाचे प्रमाण मराठा स्त्रियांमध्ये फारसे नसतानाच्या काळात काही महिला जाणीवपूर्वक एकत्र येऊन परिश्रमपूर्वक परिषद भरवतात ही तत्कालीन क्रांतिकारी घटनाच म्हटली पाहिजे. धोंडो केशव कर्व्यांनी ब्राह्मण स्त्रियांच्या शिक्षणासाठी केलेल्या धडपडीचा सातत्याने गौरवीकरण करणाऱ्या उच्चवर्णिय मराठी सारस्वतांनी मराठा बहुजन स्त्रियांची ही महिला परिषद दुर्दैवानं स्त्रीवादी चर्चाविश्वाचा भाग होऊ दिली नाही. या परिषदेच्या स्वागताध्यक्ष पदावरून मालतीबाई शिरोळे यांनी केलेले स्वागतपर भाषण आजही विचारप्रवृत्त वाटते. 'सगुणा'च्या वाचकांकरिता आम्ही ते पुनर्मुद्रित करत आहोत.

– संपादक

प्रिय भगिनीनो !

स्वागत मंडळाच्या विनंतीला मान देऊन आपण सर्वजणींनी दूरदूरच्या ठिकाणांहून परिषदेसाठी कळकळ बाळगून येथे येण्याचे श्रम घेतलेत, याबद्दल स्वागत मंडळातर्फे मी आपले मनःपूर्वक आभार मानते व मोठ्या प्रेमाने आपले सर्वांचे स्वागत करते. आपली ही प्रथमच भरणारी परिषद पूर्णपणे यशस्वी होण्यासाठी आपणा सर्वांची सहानुभूती आणि साहाय्य यांची आवश्यकता होती. येथे येण्यामध्ये आपण सर्वांनी जी तत्परता दाखवली व जो पार्थिबा दिलात, त्यावरून आपली ही परिषद यशस्वी होईल अशी आशा करण्यास हरकत नाही.

ही परिषद भरवण्याचा हेतू आपल्या सर्वांच्या लक्षात आला असेलच. एकेकाळी देशामध्ये अग्रमानांचा उपभोग घेणारा आपला समाज आज मागासलेला गणला जात आहे, अशी आपली अनुकंपनीय स्थिती झाली आहे. या दुरवस्थेतून आपल्या समाजाची सुटका व्हावी म्हणून आपल्या पुरुषवर्गाचे प्रयत्न आज कित्येक वर्षे सुरू आहेत. परंतु त्या प्रयत्नांना म्हणण्यासारखे यश आजपर्यंत आलेले नाही. पुरुषवर्गाच्या ह्या अपयशांचे कारण शोधू जाता आपल्याला असे आढळून येईल की, त्यांच्या ह्या प्रयत्नांत स्त्रीवर्गाकडून जे साहाय्य होणे आवश्यक होते, ते आपणांकडून झालेले नाही. ही आपली जबाबदारी पार पाडण्यास आपण ज्या असमर्थ ठरतो, त्याला जी कारणे असावीत असे मला वाटते, त्याचा काहीसा ऊहापोह मी आपल्यासमोर करणार आहे.

मुलांच्या शिक्षणाची, त्यांच्या आचारविचारांना वळण देण्याची जबाबदारी पालकांवर अवलंबून असते. आईबाप ज्या विचाराचे, ज्या आचाराचे व ज्या मताचे असतात तशाच प्रकारची मुले झालेली

आपल्या आढळण्यात येतात.

गृहशिक्षण हे सर्व शिक्षणांत अति महत्त्वाचे आणि आवश्यक असे शिक्षण आहे. या गृहशिक्षणावरच इतर शिक्षणांच्या इमारती उभारल्या जात असून अंती गृहशिक्षणावरच मुलामुलींचा भविष्यकाळ अवलंबून असतो. अशा या महत्त्वाच्या शिक्षणाची जबाबदारी बहुअंशाने मातेकडेच जाते. आई ही गृहशिक्षणाची मुख्याधिकारी असल्यामुळे मुलांच्या भावी आयुष्याची तयारी बहुतेक तीच करीत असते. आणि मुलांच्या यशापयशाचा वाटा तिच्याकडे जातो. आपल्या समाजातील बऱ्याचशा कुटुंबांतून योग्य अशाप्रकारचे गृहशिक्षण मिळत नाही. आईचा फाजिल लाड आणि बापाचा अति कडकपणा यांमुळे मुलामुलींच्या आयुष्याचा झालेला खेळखंडोबा आपल्या पाहण्यात असेलच. शिक्षणाच्या बाबतीत मला हेच सांगावेसे वाटते. शाळेत मुलामुलींनी जाण्यासाठी बापाने प्रयत्न करावा व त्याला आईने मोडते घालावे, असे प्रकार अजूनही आपल्या समाजात आढळतात. याला एकच कारण आणि ते म्हणजे आमच्यातील शिक्षणाचा अभाव.

मुलांच्या शिक्षणाची जबाबदारी पालकांवर अवलंबून असते. 'माता शत्रुः पिता वैरी' असे संस्कृत वचन आहे. सर्वात मुख्य गृहशिक्षण होय. मुलांच्या कोवळ्या मनाला लहानपणीच जसे वळण द्यावे तसे लागते व त्यांच्यावर सभोवतालच्या वातावरणाचा परिणाम होतो. म्हणून महिलांमध्ये साक्षरतेचा प्रसार होणे इष्ट आहे. 'निरक्षर जनतेला साक्षर बनविणे हे एक मोठे राष्ट्रकार्य आहे', 'जिचे हाती पाळण्याची दोरी ती राष्ट्राते उद्धारी' म्हणून राष्ट्रोच्चतीकरिता महिलांना सक्तीचे शिक्षण देण्यात यावे.

मराठा समाज बहुतांशी सांपत्तिक दुरवस्थेत लोळत आहे. ह्या दारिद्र्यामुळे आपल्यातील तरुण

पिढीची-मुलांमुलींची शैक्षणिक हेळसांड जी होत आहे ती टाळण्यासाठी अत्यंत कसोशीचे प्रयत्न आपल्याकडून झाले पाहिजेत. समाजातील गरीब कुटुंबांमधील मुलींच्या शिक्षणाची सोय पाहणे आणि त्यांचे आयुष्य सुखाने जाण्याची तरतूद करणे, ह्या गोष्टी समाजाच्या कर्तव्याच्या ठरल्या पाहिजेत. त्याकरिता सुसंघटित असे प्रयत्न आपणांकडून झाले पाहिजेत.

आमच्या मुलांच्या प्रगतीच्या आड येणारी दारिद्र्याची ही मोठी अडचण ओळखल्यानंतर इतर ज्या अडचणी मुलींच्या शिक्षणाच्या दृष्टीने लक्षात घेतल्या पाहिजेत, त्या म्हणजे आपल्यांतील (१) पडदापद्धती (२) अल्पवयी मुलांमुलींची लग्ने आणि (३) पालकवर्गाची स्त्रीशिक्षणाविषयीची अनास्था ह्या होत.

या तिहींपैकी पडदापद्धती ही आपसुखेच नाहीशी होत आहे. आपल्या हिताची कोणतीही गोष्ट आपली आपण आणि स्वतःच्या प्रयत्नांनी अशी केली असता ती अधिक हितकारक होते असा एक नियम आहे. त्या नियमाने पाहता पडदापद्धतीचा नाश आम्ही आपण होऊन आणि सावधपणे केला पाहिजे. पडदापद्धतीच्या बाबतीत मी जे आता बोलले तेच काहीसा फरक करून अल्पवयात होणाऱ्या लग्नाविषयी बोलता येईल. परिस्थितीच्या प्रभावामुळे आमच्यांतील लग्नाची वयोमर्यादा वाढीस लागलेली होतीच. ह्या परिस्थितीला इष्ट ते साहाय्य करील असा शारदा कायदाही सरकारने केला आहेच. असे असूनही आपल्यातील बहुसंख्य मंडळींचा कल शारदा कायद्यालाही धाब्यावर बसवण्याचा दिसतो. हा कल किती घातक आहे याची योग्य कल्पना बहुजनसमाजाला आणून देण्याची जबाबदारी आपणांतील विचारवंत स्त्रीपुरुषांवर आहे. लग्न म्हणजे

मुलांच्या किंवा मुलींच्या जन्मापासून अमुक वर्षांच्या अवधीनंतर झालेच पाहिजे असा हा एक धार्मिक संस्कार आहे, ही भोळी भावना आता आपण टाळली पाहिजे. लग्नाचा गंभीर पवित्रपणा आणि लग्नमुळे येणारी जबाबदारी ही ओळखण्याची पात्रता आमच्या मुलांमुलींच्या अंगी येईल, तेव्हाच आम्ही त्यांची लग्ने करू असा आमच्यातील पालकांचा निर्धार झाला पाहिजे. असा निर्धार करणे व तो पाळणे हे आमच्यातील बहुसंख्य पालकांना कदाचित कठीण होईल, हे मी जाणून आहे आणि म्हणूनच मी माझ्या भाषणारंभी आपल्या समाजातील सांपत्तिक अडचणींचा उल्लेख केला आहे. त्यावर तोडगा म्हणून आमच्या मुलांमुलींच्या शिक्षणाची जबाबदारी समाजाने घेण्याची आवश्यकताही आपणापुढे मांडली आहे.

आपण मराठा समाजासारख्या श्रमजीवी समाजातील महिला आहोत आणि पुरुषांच्या शेजारी उभ्या राहून त्यांच्या बरोबरीने त्यांच्या कष्टाचा वाटा उचलणे हे आपले कर्तव्य आहे. म्हणून त्यांच्या बरोबरीने झटण्यासाठी आपणास कोणत्या तऱ्हेने काम करता येईल याचा विचार करण्यासाठी आपण आज येथे जमलो आहोत. आपल्या मुलांमुलींच्या शिक्षणासाठी सामुदायिक असे प्रयत्न म्हणजे शाळा आणि वसतिगृहे स्थापन करणे व शिष्यवृत्त्या देणाऱ्या संस्थांची उभारणी करणे हे होय. ह्या दिशेने उल्लेख करण्यासारखे कार्य डेक्कन मराठा एज्युकेशन सोसायटी, श्रीशिवाजी मराठा सोसायटी, मराठा विद्याप्रसारक समाज नाशिक वगैरे संस्थांकडून होत आहे. आपल्या समाजाचा विशालपणा लक्षात घेता ह्या सर्व संस्थांकडून होणारे कार्य आमच्या गरजांना पुरेसे नाही. अर्थात ह्या विद्यमान संस्थांची वाढ होणे व त्यांच्याच जोडीने कार्य करण्यासाठी इतर संस्थांचा

जन्म होणे, हे अगत्याचे झाले आहे. हे नवीन संस्था स्थापन करण्याचे काम मुर्लीच्या शिक्षणापुरते आपण महिलांनी आपल्या शिरावर घेतले तर ते अत्यंत युक्त होणार आहे. ही जबाबदारी घेण्यासाठी जिल्हावार मुर्लीची वसतिगृहे व मुर्लीसाठी शाळा एवढी सोय होण्याचे कार्य व्हावे. अशा निरनिराळ्या जिल्हावार महिलामंडळांचे एक प्रमुख मध्यवर्ती महिलामंडळ असावे. ह्याप्रमाणे मुर्लीच्या शिक्षणासाठी प्रयत्न करीत असताना आपणातील सुशिक्षित स्त्रियांना अशिक्षित प्रौढ स्त्रियांची शिक्षणसेवा करण्याची संधीही मिळेल. आपापल्या गावापुरते शैक्षणिक लिहिण्यावाचण्याचे, कलाकौशल्याचे वर्ग चालवणे आणि शिशुसंगोपणाची व गृहशास्त्रांची माहिती देणे, ह्यामध्ये त्यांना आपल्या फुरसतीच्या वेळेचा सदुपयोग करता येईल. वैयक्तिक प्रयत्नांनी होण्यासारखे असलेले कार्य किती हितकारक ठरले ह्याचा सर्व सुविद्य भगिनींनी विचार करून पाहावा. आपण आपापले संसार काटकसरीने आणि कौशल्याने हाकीत असतो. आणि ते हाकण्यामध्ये आपण केवढा अभिमान बाळगीत असतो! स्वतःचा संसार यशस्वीरीतीने हाकीत असताना समाजाचा संसार व्यवस्थित करण्याचे कामी आपला हातभार लागला तर आपल्या त्या अभिमानाला मोठीच जोड मिळण्यासारखी आहे.

यानंतर एका अति महत्त्वाच्या प्रश्नाकडे मी आपले लक्ष वेधू इच्छिते. आपल्या समाजातील विधवा स्त्रियांची फार करुण, कठीण आणि हलाखीची स्थिती असते. एकतर पतिनिधनानंतर तिचा सासरचा व माहेरचा असे दोन्हीही आश्रय सुटतात. तिची स्थिती पंख नसलेल्या पाखरांप्रमाणे होत. ती कावरीबावरी गोंधळलेल्या मनाने इकडेतिकडे सारखी वणवण फिरत असते. आईबापांनी तिला स्वतःच्या पायावर उभे राहता येईल इतके शिक्षणही दिले

नसल्यामुळे तर बिचारीची स्थिती भारीच अनुकंपनीय व खेदजनक होते. सासुसासरे काळे तोंड म्हणून ठोकर मारतात, आईबाप नसते ओझे म्हणून ढकलून देतात, आणि सगेसोयरे आमचा संबंध काय? तू कोण आमची म्हणून दूर लोटतात. अशावेळी तिची काय परिस्थिती होत असेल हे आपणच पाहावे. शिक्षण न मिळाल्यामुळे शेवटी अशा स्त्रियांना एक मोलमजुरी तरी करून राबावे लागते अगर अन्य उपायाने पोंटाचा गुजराणा करावा लागतो. अशावेळी शिक्षणाची किंमत त्यांना कळते व मागे केलेली चूक ध्यानात येते. तेव्हा मुर्लीच्या शिक्षणात होता होईल तो हेळसांड होणार नाही अशी काळजी घ्यावी व मुर्लींनाही मुलांप्रमाणेच कुटुंबातील एक मुख्य घटक या नात्याने सुसंस्कृत, सुशिक्षित आणि सुविचारी करण्याची पालकांनी काळजी घ्यावी.

हिंदू कायद्याने तर स्त्रियांच्या बाबतीत अगदीच डोळेझाक केलेली आढळून येईल. बापाच्या घरी तिचा वारसा चालत नाही आणि पतीच्या घरी तिला पाणीही पिण्याची चोरी, अशी आज तिची स्थिती आहे. मुलांप्रमाणेच मुर्लींच्याही बाबतीत वारसाहक्क असण्याची आपण खटपट करून, समाजात ही जी एक घातक आणि अनिष्ट चाल आज आपण पाहतो व जिची कडू फळे आज काहीना चाखायला मिळतात अशी स्थिती याने नाहीशी होणार आहे, म्हणून अशा सुधारणाकायद्याला आपण चळवळ करून पाठबळ द्यावे व स्त्रियांचा महत्त्वाचा प्रश्न सोडवण्याचा प्रयत्न करावा.

बालमन ओळखून त्याला योग्य ते वळण लावण्याचे कामी स्त्रीशिक्षकांचा उपयोग पुरुष शिक्षकांपेक्षा अधिक ठरला असल्याने शिक्षकांचे कार्य करण्यासाठी आमच्यातील स्त्रियांनी पुढे होणे हल्ली फार जरूरीचे झालेले आहे. आज आपण दुसऱ्यांच्या

स्वागताध्यक्ष - मालतीबाई शिरोळे

मदतीची अपेक्षा करतो. ज्यावेळी आपल्या समाजातील स्त्रीपुरुष शिक्षणकार्याचे जू जातीने घेण्याला पुढे सरसावतील त्यावेळीच साक्षरतेचा प्रसार खेड्यापाड्यांत घोरोघरी कोनाकोपऱ्यांतून होणार आहे. 'जो दुसऱ्यावरी विश्वासला त्याचा कार्यभार बुडाला' ही तुकोबाची उक्ती याबाबतीत सत्य ठरली आहे. आजपर्यंत हा आमचा पेशा नाही, शिक्षण आमच्यासाठी नाही, आम्ही थोडेच कारकुन्या करणार अशा कल्पनासाम्राज्यात वावरणाऱ्यांचे आता डोळे साफ उघडले असून, साक्षरता नाही म्हणून समाज बुडाला, मागासला अशी ओरड ऐकू येते.

प्रिय भगिनींनो ! मी आपल्याला हीच विनंती करते की, प्रथम तुम्ही आपापली कुटुंबे साक्षर करा. नंतर गाव, देश यांची सुधारणा करा. ग्रामसुधारणा, ग्रामसुधारणा म्हणून नुसती ओरड करून भागणार नाही. त्याला जातीचे कळकळीचे आणि अंतःकरणाचे पाठबळ लागते.

'आमचा शेतकरी, आमचा शेतकरी' म्हणून व्यासपीठावरून नुसत्या गप्पा मारणारा प्रत्यक्ष खेड्यात गेल्यावर खेडूताजवळ बसायलाही तयार नसतो, मग बोलणे कुठले! स्वार्थावर लक्ष देऊन 'मी तुमचा मी तुमचा' म्हणणारे असे लफंगे त्यांचा फायदा तर करित नाहीतच, पण त्यांच्या जिवावर पोसले जातात आणि हेच समाजकंटक पुढारी म्हणून समाजात उघड्या डोळ्यांनी वावरतात. आणि समाजही अशा लफंग्यांना डोक्यावर घेऊन 'आमचे आमचे' म्हणून नाचतो, अशा लफंग्या समाज सुधारकांपासून सावध राहण्यासाठी आमच्या समाजातील स्त्रीपुरुषांनी शिक्षणकार्याला वाहून घेणे अवश्य आहे. कारण शिक्षण हाच आमच्या उन्नतीचा मार्ग आहे.

माझ्या अल्पमतीने मला सुचलेले चार विचार मी आपणापुढे मांडले आहेत. माझे बोलणे सर्वांनी शांतपणे ऐकून घेऊन मला उपकृत केले आहे. आपल्या ह्या पहिल्याच परिषदेला आपण सर्वांनी आमच्या विनंतीला मान देऊन व अडीअडचणी बाजूस ठेवून आपण आपला अमूल्य वेळ खर्च करून येथे येण्याची जी तसदी घेतली, त्याबद्दल मी आपणा सर्वांचे मंडळातर्फे पुन्हा एकवार मनःपूर्वक आभार मानते व आपला निरोप घेते. धन्यवाद !

सदरील पुस्तिका सत्यशोधक चळवळीचे अभ्यासक व संशोधक रा. रा. सुधाकर जाधव यांच्या व्यक्तिगत ग्रंथसंग्रहातून आमहास उपलब्ध झाली आहे.

- संपादक

निर्मिती

शोभा करांडे

सगुणा संघटना

‘सगुणा’, मुख्यतः शेतीकेंद्रीत उत्पादन व्यवस्थेतून विकसीत होत आलेल्या बहुजन स्त्री जाणीवांचा आजच्या व्यवस्थेविरुद्ध लढण्यासाठी वापर करणार आहे.

बहुजन स्त्री जाणीवा जाणून घेताना आपल्याला त्यांचे टप्पे करावे लागतील. यामध्ये या स्त्रियांच्या उत्पादनाची साधने तपासायला लागतील. शेतीकेंद्रीत उत्पादन व्यवस्था ही पहिल्या टप्प्यातील एकमेव उत्पादन व्यवस्था होय. गावगाड्यामध्ये शेतीवर आधारित असणारी व्यवस्था गावाच्या गरजा भागवण्याचा जास्तीतजास्त प्रयत्न करतच होती. शेतीवर आधारित इतर उद्योगव्यवस्था, बारा बलुतेदारी गावच्या व्यवस्थेत राबतच होती. या स्वयंपूर्ण व्यवस्थेमध्ये श्रमाच विभाजन व मोबदला दोन्ही विभागलेलं होत. यामध्ये कार्यरत असणारी स्त्रियांची जाणिव ही श्रमाला अधिष्ठांनी ठेवून सर्वसमावेशक होती.

यामध्ये शेतीशी संबंधित नसणारी वर्ण व जात व्यवस्था सामाजिक व सांस्कृतिक वर्चस्व, श्रेष्ठत्व स्थापित करू पाहाते. अशावेळी त्या वर्चस्वाच्या

विरोधात उभ्या राहणाऱ्या संत स्त्रिया व त्यांची बंड पाहणे गरजेचे आहे. तो इतिहास नीट अभ्यासल्यास त्या संत स्त्रियांमधील सामाजिक जबाबदारीची जाणिव स्पष्टपणे अधोरेखित होते.

वारकरी सांप्रदायातील संत जनाबाई, मुक्ताबाई, कान्होपात्रा, सखुबाई, सोयराबाई, राजाई, गोणाई, मीराबाई, बहिणाबाई तर लिंगायत धर्मातील अक्कमहादेवी, अक्कनागमा, निलांबीका तसेच महानुभाव पंथातील महदंबा, महदाईसा इ. संत स्त्रियांची चरित्र, अभंग, पद, ओव्या, (यांच्या बदलची उपलब्ध माहिती कमीच आहे) आर्दींच्या आधारे अभ्यास केला असता या सर्व स्त्रियांचा माणूसपणा प्रखरपणाने जाणवतो.

समाजामध्ये जागृत असणाऱ्या या संत स्त्रियांना तत्कालीन परिस्थितीचे जाण व भान होते. या स्त्रिया पांडुरंगापुढे आपली गाऱ्हाणी मांडतात. प्रचलीत परंपरांच्या विरोधात भांडतात. त्यामुळे त्यांचा श्रमाधिष्ठीत सामाजिक दृष्टीकोन प्रखरतेने उजळून निघतो. तो पाहता त्यांच बहुजनत्व, सर्वसमावेशक वात्सल्य जाणवते. यातूनच स्वतःच्या हक्कांची,

मनुष्यत्वाची, स्वातंत्र्य लढाई उजळून निघते. या परंपरेत अनेक स्त्रियांच ज्ञात-अज्ञात मोठ योगदान आहे.

बहुजन स्त्रिया ह्या स्वतः रावणाच्या, लढणाऱ्या, स्वबळावर समाज व कुटुंबाला योग्य मार्गावर ठेवण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या होत्या. याच स्त्रिया व्यवस्थेचा कणा होत्या. यांच्याशिवाय समाजाचा गाडा ठप्प होत असे.

याच स्त्रियांकडून व्यवस्थेच्या दमनकारी, जुलमी स्वरूपाला आव्हान देण्यात आले. तसेच पर्यायी शोषणमूक्त समताधिष्ठीत समाज निर्माण करण्याचे कार्यही याच स्त्रियांच्या हातून घडलेले आहे.

१६व्या शतकात स्वातंत्र्याची मशाल पेटती ठेवण्याच कार्य जिजाऊ साहेबांनी पार पाडलं. जमिनी रयतेच्या ताब्यात परत देणाऱ्या जिजाऊ! त्यांच्या जमिनीला सोन्याचा नांगर लावणाऱ्या जिजाऊ कडे बघताना त्यांचा प्रत्येक निर्णय हा बहुजन स्त्रीसत्तेचा निर्णय म्हणून बघावा लागेलं.

रयतेची उत्पादनाची साधने रयतेला परत करून त्यांच्या हिताचं व रक्षणाचं दायीत्व शिवबाला स्वीकारायला लावणाऱ्या जिजाऊ साहेब! शिवबाच्या व स्वराज्याच्या जडणघडणीत सामान्य रयतेचा सहभाग सामावून घेणाऱ्या जिजाऊ साहेब! यांना व्यवहाराच्या पातळीवर समजून घ्यावे लागेल. नुसतचं भावनावश न होता यांच्या चरित्रातून आपण काय शिकायला हव ते पाहाणे गरजेचे आहे. कारण आजची परिस्थिती तत्कालीन अराजक सदृश्य आहे.

सर्वच स्त्रीसंतापासून ते जिजाऊ-सावित्री पर्यंतची दूरदृष्टी, व्यवहार ज्ञान आत्मसात करून छोट्या-मोट्या स्वार्था पलीकडचं समाजाच हीत साधण्यासाठी चौकटी बाहेरचा विचार करण्याची आज सर्वाधिक गरज आहे.

लोकांची गरज व भौगोलिक स्वाभाविकता यावर आधारीत पिक पद्धती अस्तित्वात होती. एकमेकांना लागणाऱ्या वस्तूचे, वस्तूच्या बदल्यात एकमेकांमध्ये देवाण-घेवाणीसाठी मोबदला म्हणून वापरले जायचे.

पुढे इंग्रजी सत्ता आल्यानंतर शेती उद्योग व बाजार पूरक होत गेली. गरजांपेक्षा ज्या मालाला हमी व वाढीव भाव मिळेल तो माल पिकवला जाऊ लागला. उदा. कापूस, ऊस, निळ, ताग, चहा, कॉफी, भूईमूग, रबर, अफू, तंबाखू, पान इ. नगदी पीक मोठ्याप्रमाणात काढण्यात येऊ लागली. याचा परिणाम माणसाच्या रहाणीमानावर, वागण्या-बोलण्यावर होत गेला.

नगदी पीका सोबतच पाश्चिमात्य संस्कृती, मूल्य आधुनिकतेच्या नावाखाली प्रवेशकर्ती झाली. साक्षरतेचेही महत्त्व वाढू लागले. इंग्रजी भाषा साहित्याची ओळख होऊ लागली. इंग्रजी चवीचे शिक्षित लोकांतील एक समूह पाश्चात्यांचे अनुकरण करू लागला तर दुसरा समूह सनातनी, पारंपारिक, विषमतावादी, ब्राह्मणी रुढी-परंपरांचा गौरव करू लागला.

क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुलेंनी स्त्रियांसाठी पहिली शाळा काढली व आद्यशिक्षिका सावित्रीबाई फुले व फातीमा बी स्त्रियांना शिकवू लागल्या. या स्त्री शिक्षणाच्या चळवळीचा सर्वाधिक फायदा शहरी, उच्च जात-वर्गीय स्त्रियांना झाला. यामुळेच स्त्रिया डॉक्टर, शिक्षिका, लेखिका, वकील, प्राध्यापक होऊ लागल्या. यामाध्यमातूनच एक स्त्री समूह शिक्षणाचा लाभ घेत नव्या प्रस्थापीत व्यवस्थेचा भाग होणाचा प्रयत्न करताना दिसतो तर दूसरा एक समूह सावित्रीबाई फुलेंना अभीप्रेत असलेल्या समतामूलक समाजाची स्थापना करणाऱ्या संघर्षाचा भाग होत स्वातंत्र्य चळवळीत धडाडीने उतरताना दिसतो.

१९३७ साली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मुंबई कौन्सिलमध्ये खोतीविरोधी बिल मांडले. ज्याचे रुपांतर १९४८ साली कुळकायद्यात करण्यात आले. याचेच पुढे १ एप्रिल १९५७ रोजी जमिनदारी नष्ट करण्याच्या कायद्यामध्ये रुपांतर झाले. परिनामी महाराष्ट्रात व देशात जिथे-जिथे कुळांच्या संघटीत चळवळी होत्या तिथे-तिथे जमीनदारी नष्ट होऊन कुळे जमिनीची मालक झाली. यामुळे जमीनदारी नष्ट झाली. सर्व शेती कसणाऱ्या जातींची कुळे जमिनीचे मालक झाले. या नंतर हळू-हळू शेती बाजार पूरक होत हरीतक्रांतीची सुरुवात झाली.

देशाला अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण करण्यासाठी हरीतक्रांती हे तात्कालिक धोरण असले तरी त्याचा दूरगामी परिणाम शेती गहान ठेवण्यात झाला. को-ऑपरेटिव्ह बँका, सहकारी संस्था, पतसंस्था, साखर कारखाने आले. यामाध्यमातून शेतकऱ्यांना शेती गहान ठेवून कर्ज मिळू लागले. रासायनिक खते-बी-बियाणांच्या वापरामुळे शेतीचे तात्कालिक उत्पन्न वाढले व शेती नफ्यात जाऊ लागली. या बदलातून नवीन श्रीमंत शेतकऱ्यांचा वर्ग तयार होऊ लागला. ज्याला सरकारी योजना कळत होत्या व जे त्यापर्यंत पोहोचत होते ते शेतकरी वरचेवर सधन होऊ लागले.

विश्वासाने जैव शेती करणारे, शेतीवर पिढ्यान्पिढ्या समाधानाने प्रपंच चालवणारे कुणबी-शेतकरी बदलत्या धोरणांमध्ये गडबडून जाऊ लागले. फळ-बागायती, रासायनिक खते, संकरीत बी-बियाणे, शेतीची आधुनिक अवजारे, ट्रॅक्टर, ट्रॉल्या, वेगवेगळ्या मशिनरी आल्या व कृषी आधारीत व्यवसाय करणाऱ्या एक-एक जाती त्यातून बाहेर पडू लागल्या.

कृषी प्रक्रियेमध्ये बाहेर पडणाऱ्या उत्पादक

जातीसमूहातील पुरुषांबरोबरच या उत्पादन प्रक्रियेत बरोबरीच्या भागीदार असणाऱ्या हजारो स्त्रिया बेरोजगार होऊन महानगरीय, शहर वस्त्यांमध्ये विगारी काम, रोजगार हमी योजना, धुणी-भांडी, सफाई कामगार म्हणून राबू लागल्या.

शहरीकरणातूनच आधुनिकीकरणाच्या आवरणाखाली त्यांचं मादीकरण व वरच्या वर्गातून झिरपणारं वैदिकीकरण होऊ लागलं. याच काळात उत्पादकतेमधून बाहेर पडलेली स्त्री लम्नानंतर पोसण्यासाठी म्हणून हुंडापद्धती रुढ होऊ लागली. स्त्रियांची उत्पादकता जोपर्यंत होती, श्रमामध्ये बरोबरीचा सहभाग होता, हाताला काम होते तोपर्यंत बहुजन समाजामध्ये हुंडा इतक्या उग्र स्वरूपात नव्हता. काही ठिकाणी तर स्त्रियांनाच लम्नानंतर सासरकडून माहेरसाठी ठेव रक्कम दिली जायची. कारण काम-श्रम करणारी लेक परघरी श्रमातला हिस्सा उचलण्यासाठीपण जात असे. श्रमाधिष्ठीत कृषी व्यवस्थेमध्ये स्त्रियांना मानाचा श्रमव्यवहार होता त्यामुळे त्यांची समाजामध्ये 'पत' होती.

शेतीतील भांडवलीकरणामुळे सर्वात जास्त नुकसान बहुजन स्त्रियांचं झालेले आहे. मनुष्यत्वाची विरुद्ध मिरवणारी स्त्री तिच्या श्रम व बुद्धीच्या जोरावर समाजाचा गाडा मार्गावर ठेवण्यासाठी बरोबरीने कष्टत होती. स्वाभिमानाने आपली रोजी-रोटी मिळवत होती.

बदलती परिस्थिती भांडवलशाहीच्या जसजशी अधीन होत गेली, त्याचे पाश या बहुजन स्त्रियांच्या भोवती प्रभावीपणे आवळत गेली. जागतिकीकरणाच्या (१९९० नंतर) काळात वाढीला लागलेल शरीरभान पाहता कालपर्यंत माणसांचं श्रम हे त्यांचं शेवटच भांडवल समजलं जायच तिथ आता 'शरीर'च भांडवल बनलय. माणुसपणावर मात करून शरीरभान पुढे चाललय. शरीर सजवण-रंगवण, 'प्रेझेंटेशन' ठेवणं

यासाठी मोठी 'इंडस्ट्री' कार्यरत आहे.

समाजातली असुरक्षितता, दारुच प्रचंड प्रमाण बहुजन स्त्रियांच जगण मुश्कील करुन टाकले आहे. अनेक प्रकारची व्यसनं व त्यामध्ये अडकणारे बहुजन पुरुष व काही प्रमाणात स्त्रियासुद्धा! यातून बाहेर पडण्यासाठी यातलं नैराश्यदूर करण्यासाठी या मादीकरण व सादरीकरणाच्या प्रक्रियेत स्वतःलाच हरवून बसलेल्या या स्त्रिया व्यवस्थेने आखलेल्या खोट्या सुरक्षिततेच्या चौकटीमध्ये, जाळ्यामध्ये अडकल्या जात आहेत.

भांडवलशाहीने जमिनी कसणं मुश्कील करुन ठेवलेल आहे. आज सर्वसामान्यांना जी जमीन परवडत नाही ती मोठ-मोठे उद्योगपती, नौकरशाहा व राज्यकर्त्यांना मात्र सोन्याची कोंबडी बनली आहे. त्यामुळे भांडवलदार वर्ग सामान्य लोकांची जमीन हडप करण्यासाठी जमिनीला प्रचंड भाव देऊन किंवा दहशत वापरुन जमीन बळकावत सुटला आहे. त्यामुळे सर्वसामान्य लोकं जमिनी विकून परागंदा होतायतं.

जमिनी विकून रोजगारासाठी शहरात येणाऱ्या या लोकांना मोठ्या शहरामध्ये कीडा मुंगीसारख जगण भाग पडत आहे. माणसाच्या शरीराला, अवयवांना, श्रमाला बाजार त्याच्या सोयीने गीळू पाहतोय. गावं उध्वस्त होत आहेत, कृषी व्यवस्था पूर्णता कोलमडून पडली आहे.

यामध्ये भरडणारा-भांबावून-भेदरुन गेलेला बहुजन समाज! व त्याच्या या अवस्थेचा नेमका फायदा भांडवलदारांचे राजकीय पक्ष, त्यांच्या राजकीय संघटन व भांडवलदार वर्ग उठवत आहेत. अशावेळी सर्वसामान्य जनतेचे रक्षण नैतिक अधिष्ठान असलेली अध्यात्मिक शक्तीच करु शकते. परंतू ती शक्ती

एकतर कोमात गेलेली दिसते किंवा शोषकवर्गाचा भाग झालेली दिसते.

आपल्या देशाला केवढा मोठा अध्यात्मिक वारसा आहे. समाजाच्या जडणघडणीत त्याची मोठी भूमिका आहे. पण तोच भाग आज काय भूमिका वठवतोय? सामाजिक जबाबदाऱ्यांच भान यांच्या भूमिकांमध्ये दिसतय का? समाजाला धर्माधतेकडे तर घेऊन जात नाही ना? धार्मिक असहिष्णुता यातून वाढीला लागतेय का? हे तपासले पाहिजे.

तसेच भांडवलशाहीने आपली सगळी श्रद्धास्थानं, आपला अध्यात्माचा वारसा स्वार्थासाठी काही भोंदू-उद्धट बाबांना हाताशी धरुन उध्वस्त करु पाहातेय का? याचाही वेध घेतला पाहिजे.

शिवा पासून-बुद्धापर्यंत संत परंपरेने चालणारा समतावादी प्रवाह खंडीत करण्याचा, दुषित करण्याचा बनाव तर नाही ना? हे समजून घेतल पाहिजे. आपण सर्व नागरिक याकडे कसे पाहतोय? आपला इतिहास डोळसपणाने जाणून घेतोय का? नसेल तर डोळसपणे जाणून घेतल पाहिजे. आपल्या धर्माच्या धर्मचिकित्सा आपणही केली पाहिजेत. समतावादी मानवधर्म आपल्या देशात प्रस्थापित झाला पाहिजे. कोणत्याही स्वरूपातली विषमता रुजणार नाही यासाठी दक्ष राहिले पाहिजे. आपण सुरक्षिततेच्या भ्रमात परत एकदा गुलामीत तर अडकत नाही का? हेही सावधपणे तपासल पाहिजे.

आपल्याकडचा संत, अध्यात्माचा वारसा त्यातील वारकरी संप्रदाय(त्यामधल्या संत स्त्रिया) महानुभाव, लिंगायत धर्म सांप्रदायातील प्रचंड प्रमाणातील साधक स्त्रियांची मोठी परंपरा आहे. यातील कीर्तन-प्रवचन-काले-सप्ते आहेतचं. पण यामध्ये तुमच्या मेंदूवर कब्जा केला जात नाही तर

तुम्हाला विचार करायला प्रवृत्त केले जाते. केवळ आदेश व आज्ञा पाळणे आणि सांगितलेले आचरण करणे अशापद्धतीची हुकुमशाही प्रस्थापीत केली जात नाही. आधीच पुरुषप्रधान अससेला आपला समाज या आचरणाने आपण आणखी दृढ करतोय का? चाललेल्या अराजकाची नेमकी कारणे शोधून त्यावर उपाय योजना करण्याऐवजी आपण परत विषमतेकडे वळतोय का? बुद्धी गहाण ठेवण्याची ही वेळ नाही व ती केव्हाच असू नये. बुद्धी व कृती दोन्हीची जोड देऊन हिमंतीने समतेचं राज्य आणल पाहिजे. राज्यकर्त्यांवर चांगल अंकुश ठेवल पाहिजे.

याचसाठी 'सगुणा' अशा समविचारी स्त्रियांचं संघटन उभारत आहे. ज्यात बहुजन स्त्रियांची दृष्टीकोनातून कारभाराकड पाहिल जातयं. स्त्रिच प्रथम माणुस असणं व माणुस म्हणूनच समाजातल्या प्रत्येक

घटनांमध्ये आपला हस्तक्षेप चालवणे हा संघटनेचा प्रमुख उद्देश असणार आहे.

पक्षांच्या मारामाऱ्या व कुरघोड्यांनी समाजाचे प्रश्न सुटणार नाहीत तर समर्थ जबाबदार माणसांनी कार्याचा आपला वाटा उचललाच पाहिजे. आता जर आपण तमाशा बघत राहीलो तर ही अराजकता आपल्याला संपवल्याशिवाय राहणार नाही. 'सगुणा बहुजन स्त्रियांची संघटना' समाजाच्या सुख-दुःखामध्ये आपला सहभाग नेहमीच जागृत ठेवतेय. याच विचाराच्या आमच्या मैत्रीणींना आम्ही याद्वारे आवाहन करतोय की, सर्व मैत्रीणींनी सगुणात सामील होऊन हा समता प्रस्थापण्यासाठीचा संघर्ष उभा करावा. आमचा सभासद होण्यासाठी 'सगुणा'च्या पत्यावर संपर्क साधावा. ■

मो - ९४२२०१३५८८ / ९८८१७४२४९२

कविता

ही, अशी प्रसवते माती,
खडकातूनही फुटती पाती.

ही माती लाल काळी,
सुर्य उदयाचा घेऊन उदरी
ही उमजुनी घेते मनी,
आकाशाची अवघड गाणी.

अंगार भरुनी, कड्या कपारी,
वितळूनी घेते, आकाशाच्या सरी.
तप्त उन्हाळा समोर जाते,
अगणित बीजे उरी ओलावते.

ऋतुंचेही सोहळे जुळवत राहते,
हिम-वादळे शोषून घेते.

पोसत राहते वृक्ष-लव्हाळी,
क्षीतीजाचे केशरी बींब भाळी.
ही माती वहात रहाते,
पाण्यालाही रुजवूनी घेते.

ओलावूनी उमलत रहाते
कृषक बहुजन धर्म मांडते
कृषक बहुजन धर्म मांडते.

- शोभा करांडे

कानोसा

वर्षा पांढरे

महाराष्ट्रातील स्त्रीमुक्तीची चळवळ व तिचा वारसा

महाराष्ट्रातील स्त्रीमुक्तीची चळवळ ही ७० च्या दशकात रूढ अर्थाने सुरू झाली असली तरी तिच्यामागचा इतिहास पाहणे महत्वाचे ठरते. स्त्रीमुक्तीच्या संदर्भात महाराष्ट्रातील संत वाङ्मयातून वारकरी परंपरेत मुक्ताबाई, कान्होपात्रा, बहिणाबाई, तर लिंगायत धर्मात अक्कमहादेवी या सारख्या स्त्री संतांनी आपले प्रखर विचार स्पष्टपणे व्यक्त करत प्रस्थापित समाजव्यवस्थेवर कडाडून हल्ला केला. यासाठी त्यांना उघडपणे समाजटिकेला देखील सामोरे जावे लागले.

पुढे १९ व्या शतकापासून महात्मा फुले क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले, पेरियार रामस्वामी, नायकर, स्वामी दयानंद सरस्वती, विठ्ठल रामजी शिंदे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, राजर्षी शाहू महाराज या समाज सुधारकांनी जातीयव्यवस्थेबरोबरच स्त्रियांच्या स्थितीवर मार्मिक प्रश्न उपस्थित करण्यास सुरुवात केली आणि खऱ्या अर्थाने स्त्रीशिक्षण, बालहत्या, सतीप्रथा, विधवांचे प्रश्न इत्यादी साठी लढा सुरू झाला. स्त्रिप्रश्न आणि त्यांची सोडवणूक ही एक सतत चालणारी दिर्घकालीन प्रक्रिया आहे. काळाच्या

प्रत्येक टप्प्यावर स्त्री प्रश्नांचे स्वरूप हे भिन्न-भिन्न असू शकते. त्यामुळे शतकानुशतकापासून चालत आलेल्या ह्या आपल्या लढ्यात आपण बऱ्याच प्रमाणात यशस्वी झालो असलो तरी त्याचा सतत आढावा घेणे गरजेचे ठरते.

महात्मा फुले व सावित्रीबाईंच्या पुढाकाराने स्त्री शिक्षणाची सुरुवात तर झाली पण हे शिक्षण समाजातील सर्व स्थरात आणि तळागाळापर्यंत पोहचायला शतकांचा टप्पा ओलांडावा लागला. सावित्रीबाईंनी १८५६ साली पुण्यात मुर्लीची पहिली शाळा उघडून नव्या क्रांतीपर्वाची सुरुवात केली. त्यात त्यांना यश ही मिळाले. पण १९३८ साल उजाडेपर्यंत पुण्यात वासाहतीक समाजातील स्त्री शिक्षणाची नेमकी काय परिस्थिती होती? हे जानून घेण्यासाठी '२८, २९ मे १९३८ रोजी पुणे येथे भरवण्यात आलेल्या अखिल भारतीय मराठा महिला शिक्षण परिषदेतील स्वागताध्यक्ष मालतीबाई शिरोळे यांचे भाषण अतिशय महत्वाचे ठरते.

आपल्या भाषणामध्ये मालतीबाईंनी मराठा समाजातील स्त्रियांना 'शिकते व्हा, आणि शिकते

करा' असा संदेश देत शिक्षणामुळेच मुलींना उज्वल भविष्याची दारे उघडतील आणि तत्कालीन समाजातील रूढ चालीरीतीशी लढता येईल. या रूढ-परंपरांचे स्त्रियांवर कायमच जू लादले जात असते. कारण वर्चस्ववादी पुरुषसत्ता आपले स्त्रियांवरील नियंत्रण कायम ठेवण्यासाठी हिंदू धार्मिक संस्काराचे अधिष्ठान घेवून बालविवाह, पडदापद्धती, संपत्तीतील वारसा हक्क नाकारत असतो. आणि रूढा-प्रथा-परंपरेचे समर्थन करत असतो.

७०च्या दशकात सुरू झालेल्या स्त्रिमुक्ती चळवळीचा आढावा घेत असताना मालतीबाईंचे स्वागताध्यक्षीय भाषण मध्यवर्ती ठेवले असता असे लक्षात येते की, १९३८च्या पूर्वीची ७५ वर्षे आणि त्यानंतरची ७५ वर्षे स्त्रिप्रश्नाकडे कसे पाहता येईल व त्या प्रश्नांची कितपत सोडवणूक झाली हे

अभ्यासण्यास मदत होईल.

आजही, आधुनिकीकरण - जागतिकीकरणाच्या विश्वात स्त्रियांकडे पाहण्याचा समाजाचा दृष्टीकोन व स्त्रिप्रश्न म्हणून घेतली जाणारी दखल याचे धागे-दोरे आपल्याला वासाहतिक काळात सापडतील. म्हणून त्याचा ऐतिहासिक आढावा घेणे महत्वाचे ठरते. वाचकहो, तुम्हाला हा ऐतिहासिक आढावा वाचून, समजून घेणे हे कदाचित कंटाळवाणे वाटू शकेलं. कारण बहुतेकांचा इतिहास हा अगदी नावडता विषय असतो पण हाच इतिहास गतकाळापासून ते भविष्य ठरवण्यापर्यंत आपल्या जीवनमानावर प्रभाव टाकणारा महत्वाचा घटक असतो. त्यामुळे भविष्याचा वेध घेण्यासाठी इतिहास अभ्यासले पाहिजे. मालतीबाईंचे इतिहासातील योगदान याअंगाने अतिशय तहत्वाचे ठरते. क्रमशा..

शिकवण संताची

शोभा भाकरे

समाज संशोधक गाडगेबाबा

बहुसंख्य पतित, पिडीत, पददलित, बहुजनांच्या उत्थानासाठी बाबा उभी ह्यात कणकण झिजले. त्यांच्या दुःखाचे मूळ कारणांचा त्यांनी वैज्ञानिक पद्धतीने शोध घेतला. प्रत्येक दुःखाचे काही ना काही निश्चित असे कारण असते व या कारणाचा निःपात झाला की, सर्वत्र आनंदी आनंद निर्माण होतो हा सर्वोत्तम भूमिपूत्र सिद्धार्थ गौतमाचा सिद्धांत प्रत्यक्ष जीवनात त्यांनी अनुभवला.

विज्ञाननिष्ठ जीवन जगणाऱ्या माणसाला कोणताही धर्म स्वीकारण्याची गरज नाही. असे ठाम मत भारतरत्न बाबासाहेब आंबेडकरांनी व्यक्त केले आहे तो केवळ योगायोग नाही. तर त्याला विज्ञाननिष्ठतेचा भक्कम आधार लाभलेला आहे. गाडगेबाबांच्या आयुष्याचा सार काढायचा झाला तर त्यांच्या रोकड्या धर्माने अधिसूचित केलेला त्यांचा दशसूत्री संदेश होय. म्हणूनच त्यांच्या रोकडा धर्म संहितेत अत्यंत महत्त्वाच्या अशा तीन आयुधांचा (हत्यारांचा) त्यांनी प्रतिकात्मक रित्या समावेश केला.

अ) खापर : सजीव सृष्टीच्या निर्मितीमागे परंपरावाद्यांनी सांगितलेला ईश्वर नसून प्रत्येक

सजीवाच्या उत्पत्तीमागे सजीवाचेच कर्तृत्व आहे हा जगप्रसिद्ध शास्त्रज्ञ लुई पाश्चरने ठामपणे प्रतिपादित केलेला सिद्धांत साऱ्या ईश्वरीय जगतात खळबळ माजवून गेला. नोबेल पारितोषिक विजेते शास्त्रज्ञ डॉ. हरगोविंद खुराना यांनी मानवी शरीर जगण्यासाठी आवश्यक असणारी जीवनसत्त्वे (प्रोटीन्स) शरीरातील जनुकेच तयार करतात यासाठी कोणतीही पारलौकीक शक्ती हे कार्य करू शकत नाही. असे प्रयोगांती सिद्ध करून त्यावर शिकामोर्तबच केले. त्यामुळेच अडीच हजार वर्षापूर्वी सिद्धार्थ गौतमाने ईश्वरीय संकल्पना नाकारणे ह्याला वैज्ञानिक अधिष्ठान आहे हे सिद्ध होते.

पृथ्वीवर सजीवसृष्टीचे अस्तित्व निर्माण झाल्यानंतर डार्विनच्या उत्क्रांतीच्या नियमानुसार हळूहळू बदल व सुधारणा होत एकपेशीय जिवाचे आजच्या विकसीत मानवात रूपांतर झाले हे जागतिक वैज्ञानिक सत्य आहे व साऱ्या जगाने त्यास एकमुखाने मान्यता दिली आहे.

प्रत्येक जीवाचे ठराविक कालमापन पूर्ण झाले की त्याचा अंत हा निश्चित आहे. व त्याची अखेर

मातीच होते, हे अंतिम सत्य आहे. देवाला वाऱ्याची उपमा देणे हे याचेच द्योतक आहे. म्हणूनच मातीचे खापर हे गाडगेबाबांनी प्रतिक्रियात्मकरित्या आपल्या डोक्यावर ठेवले आहे. बाबांचे काही संप्रमित अनुयायी असाही युक्तीवाद करतील की, उन्हापासून रक्षण व्हावे यासाठीच बाबांनी खापर डोक्यावर धारण केले आहे? मृत्यूनंतर डोक्यात असणारा आत्मा तथाकथित व वैदिकांच्या ब्रह्माशी एकरूप होण्याच्या वैदिकांच्या छद्मी सिद्धांताला बाबांनी एका फटक्यात मातीत घातले आहे आणि म्हणूनच डोके व आकाश यामध्ये त्यांनी सजीवांची धारण शक्ती अशी माती परमसत्याच्या स्वरूपात स्वतःच्या डोक्यावर संकेत म्हणून खापर परिधान केलेले आहे.

दैनंदिन अन्न ही भिक्षेच्या स्वरूपात बाबांनी याच खापरात ग्रहण केले आहे. पचनानंतर अन्नातून उर्जा प्राप्त करून उरलेल्या अन्नाशांचीही मातीच होते हे दर्शविण्यासाठीच. गाडगे बाबांची ही विज्ञाननिष्ठता केवळ अद्वितीय तसेच एकमेवाद्वितीय अशीच आहे. संत तुकारामांचा विद्रोह, सावता माळ्याची आर्जवे (कांदा-मुळा-भाजी, अवधी विठाई माझी) ही मातीशीच संबंधित आहे. हा संकेत बरेच काही सांगून जाणारा आहे.

ब) चिंध्यांचे परिधान (महावस्त्र) : बहुजनांची अनेक पदरी दुःखे त्यांनी बहुरंगी, बहुदंगी, बेरंगी अशा विविध चिंध्यांच्या तुकड्यांना एकत्र करून सर्वांगावर मरेपर्यंत पांघरली आहेत. जोतीराव फुल्यांचा शेतकऱ्यांचा आसूड, गाडगेबाबांच्या सोट्याच्या स्वरूपात सावकारशाहीवर बरसल्यानंतर विजनवासाचे काळात त्यांनी जिवरची निर्मिती व त्याला होणाऱ्या दुःखांची तत्कालिन कारणे याचाच वैज्ञानिक शोध घेतला. दुःखाचा तसेच त्याच्याशी संबंधित अनुषंगिक

बाबींचा सखोल अभ्यास करून जाणीवपूर्वक त्याचा अनुभवही घेतला.

बहुजन समाजाला सहन करावा लागणारा सततचा अपमान, असहाय्यता, दुर्बलता, अत्याचार, अज्ञान, अविचारी अंधश्रद्धा अशी एक ना अनेक दुःखे चिंधीच्या स्वरूपात बाबा स्वतःच्या चिंधीरूपी महावस्त्रात अविरत सामावून घेत राहिले व त्यातूनच हजारो वर्षापूर्वीपासूनचा बहुजन विद्रोहाचा डेवू नावाचा तप्त लाव्हा गाडगेबाबा बनून पिडीत बहुजन समाजातून वेगाने वाहू लागला. त्यांच्या करुणेला पाझर फुटू लागला आणि आश्चर्य! कधी कधी रडवेल्या सुरात व स्वरात 'माय-बाप हो' या संबोधनाने साक्षात बुद्धच बोलू लागला. त्यामुळे गाडगे बाबांचे, चिंधीयुक्त परिधान किंवा वेश हे करुणेचे महावस्त्र आहे त्याला बहुजनांच्या आदिम दुःखाची वेधक झालर आहे. अशा महान महावस्त्राचा सखूबाईच्या डेवूने आजन्म त्याग केला नाही व त्यांची अखेर त्याच महावस्त्रात झाली.

बाबांनी परिधान केलेल्या महावस्त्रामध्ये चिरकाल वास्तव्यास असणाऱ्या दुःख व करुणेच्या महासागरातून अनेक वर्षांच्या मंथनानंतर निर्भय असा रोकडा धर्म आकारास आला त्यांची पाळेमुळे जनमाणसात रुजली व रोकड्या धर्माची दशसूत्री ही मानवी जीवनाच्या दुःखांची मूल कारणे आहेत व त्यावरच विजय संपादन करून अखिल पददलित मानव समाज सर्वांथाने संपन्न होवू शकेल हे राष्ट्र अधिक बलशाली व विचारवंतांचे राष्ट्र बनेल त्यांचे अधिष्ठान वैज्ञानिकच असेल हाच बाबांचा संदेश आहे.

क) खराटा : बहुजनांवर वैदिकांनी लादलेल्या वर्णाश्रम व जाती व्यवस्थेमधूनच अज्ञान, अंधश्रद्धा,

निरक्षरता इत्यादी समाजास अवनत करणाऱ्या कारणांची निर्मिती झाली. याच कारणांनी हा समाज बलहिन झाला असल्याची खात्री गाडगे बाबांना पटली होती. बहुजनांचे संपूर्ण जीवनच असह्य पिडांनी त्रस्त झाले होते. बहुजनांचे एकूणच वातावरण प्रगतीस पोषक न राहता गढूळ व अस्वच्छ झाले होते. त्यासाठी सार्वत्रिक स्वच्छता व्हावी याचे प्रतिक म्हणून बाबांनी सोठ्यानंतर खराटा एक प्रतिक म्हणून स्वीकारला.

या खराट्याने अज्ञानातून ज्ञानाकडे, निरक्षरतेकडून साक्षरतेकडे, सामंतशाहीकडून बंधूत्वाकडे, समता व शांतीकडे, अप्रसन्नतेतून चैतन्यमय प्रसन्नतेकडे, अनारोग्यतेकडून आरोग्याकडे असा वजाबाकीकडून बेरजेकडे बहुजनांनी प्रवास करावा व वैचारिक आणि पर्यावरणीय अस्वच्छता झाडून स्वच्छ करावी, विचारसामर्थ्याने डोक्यातील परंपरांच्या कर्करोगाच्या गाठी नष्ट कराव्यात, यासाठी बाबांच्या खराट्याने खरोखर चोख भूमिका बजावली. जीवनदायीसूर्याचा प्रवास जसा पूर्वेकडून पश्चिमेकडे होतो तसाच खराट्याचा शेंडगाव ते मुंबई प्रवास बाबांनी त्यांचे निर्वाणापर्यंत सुरु ठेवला.

गाडगेबाबांचे समाधीस्थळ मंदिराऐवजी स्मृतीस्थळामध्ये परिवर्तित व्हावे! नव्हे ती काळाचीच गरज आहे असे माझे प्रामाणिक मत आहे! ते फक्त बाबांनी सांगितलेल्या उदात्त मानवी मूल्यांचे संवर्धन होवून त्यांचा झपाट्याने प्रचार व प्रसार होण्यासाठी.

सर्वोत्तम भूमिपूत्र सिद्धार्थ गौतम, चार्वाक, कबीर, छत्रपती शिवाजी महाराज, जगद्गुरु संत तुकाराम महाराज, राष्ट्रपिता ज्योतीबा, क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले, छत्रपती शाहू राजे, गाडगे महाराज या सर्वांच्या विद्रोही भूमिकेचा सकारात्मक परिपाक

म्हणजे शिक्षण महर्षी डॉ. पंजाबराव उपाख्य भाऊसाहेबांची जागतिक पातळीवरील कृषी व शिक्षण क्षेत्रात केलेली अद्वितीय कामगिरी होय.

या देशाची जगातील अतिप्रगत बहुजन संस्कृती म्हणजेच सिंधू संस्कृतीचे खरे वंशज आज आदिवासींच्या रूपात वास्तव्यास आहेत. खरे तर त्यांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी बाबांनी आश्रमशाळा सुरु केल्या. माझ्या मते 'गाडगे बाबांचा आश्रमशाळा विषयीचा दृष्टीकोण' या पद्धतीने संशोधन केल्यास एक वेगळे क्रांतीकारत्व समोर येवू शकेल. अनेक वर्षांपासून सुनियोजित पद्धतीने आदिवासींना वनवासी का संबोधण्यात येत आहे? याचा आता तातडीने विचार करण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

मायबापहो! विचार करा, सजग व्हा, अन्यथा तमाम परंपरावादी व वैदिकांचे एजंट असलेली बुवा-बापू महाराज, आचार्य, समर्थ ही वैदिक पंचमहाभूते गाडगे बाबांनाही एखादा ईश्वरी अवतार घोषित करतील व शतकानुशतकाच्या बहुजन इतिहासातील विद्रोहाचा हा अखेरचा क्रांतीदूत नाहक देव बनवून सदेह वैकुंठी पाठवल्या जाईल.

शोभा भाकरे,
'माय-बापहो'
निवास, अमरावती.

रिपोर्ताज

अरुण करांडे

संपर्क मो- ९८२०२३५०३०

karandearunb@gmail.com

अखिल भारतीय प्राकृतिक कृषी संमेलन, दियातरा (राजस्थान)

“Nature Human Centric Peoples’ Movement NHCPM (‘निसर्ग मानव केंद्रित लोक चळवळ’) व भैरुदास छलाणी स्मृती प्रन्यास, दियातरा आयोजित चार दिवशीय अखिल भारतीय प्राकृतिक कृषी संमेलन दि. ९ ते १२ मार्च २०१३ रोजी दियातरा, ता. कोलायत, जि. बिकानेर, राज्यस्थान येथे संपन्न झाले.

या संमेलनात मांडणी करण्यासाठी श्रीमती विभा गुप्ता, वर्धा (महाराष्ट्र), करनसिंह (जम्मू), सुखदेव सिंह (काश्मीर), रतनलाल (पंजाब), कॉम्रेड शशी सोनवणे, अॅड.अरुण करांडे (महाराष्ट्र), बासुवारेड्डी, बी.सी.पाटील (कर्नाटक) सचिदानंद, डॉ. शत्रुघ्न दोशी (बिहार) जोर्तिमय गोस्वामी (प.बंगाल), विनायक तांबे, राजकुमार (मध्यप्रदेश), प्रेमनाथ गुप्ता (उ.प्रदेश), बलवान नेहरा, रणधीर सिंह (हरीयाना) सवाई सिंगजी, पन्नारामजी, श्वेताराम डांगी, मनीराम पूनिया, कानसिंग निर्वाण, रोहित जैन, लिलाधर स्वामी, महावीर जोशी, मन्नाराम डांगी, मोहनलाल जोशी, गिरधारीलाल, डॉ.धर्मचन्द्र जैन, धूडाराम प्रजापत, कृष्णकुमार जाखड, निर्मल बरडीया,

अॅड. बिपीन चन्द्र, सज्जन कुमार, घनशाम डेमॉक्रेट, फुसराज छलाणी (राज्यस्थान) आदी मान्यवर उपस्थित होते.

या मान्यवरांनी, रासायनिक खते व जनुकीय सुधारीत बियाणांचा वापर केल्यामुळे शेतीचे मोठ्या प्रमानात नुकसान होत असल्याचे सांगितले.

रासायनिक साधनांचा शेतीमध्ये झालेल्या अमाप वापरामुळे शेती नापिक झाली. तसेच जनुकीय बी-बियाणे वापरल्याने पिकावर मोठ्याप्रमाणात किडी, रोगराईचा प्रादुर्भाव होतो. आणि या किडीचे निवारण करण्यासाठी पुन्हा विषारी औषधांचा वापर अनिवार्य ठरतो. ही विषारी औषधे पिकास, मनुष्य प्राणिमात्रास तसेच एकूण पर्यावरणाला धोका पोहोचवणारे ठरले आहे.

नैसर्गिक शेती करण्याने भलेही उत्पादन कमी वाटत असले तरी त्याच्यातील पर्यावरणाचा समतोल व सातत्याचा विचार केला असता रासायनिक शेतीच्या तुलनेत नैसर्गिक शेती सरस, किफायतशीर ठरते. रासायनिक साधनांच्या वापराने उत्पादनात वाढ जाणवत असली तरी त्यावर होणारा खर्च वजा

जाता राहिलेली शिल्लक ही नैसर्गिक शेतीच्या तुलनेत नगन्य आहे. कारण, नैसर्गिक शेती करण्याने जमिनीचा कस, पोत कायमस्वरूपी टिकून राहातो. जमीन बंजर, नापिक होत नाही. नैसर्गिक संतुलन कायम राहाते. जमीन, पाणी व पर्यावरणाचा होणारे प्रदुषण टळते. तसेच अन्न, पाणी, हवेतून होणाऱ्या विषबाधेपासूनही रक्षण होते.

शेती व शेतीपूरक पशुपालनाचे महत्त्व ही या संमेलनात चर्चीले गेले. गोसंवर्धन व पशुपलनातून मिळणारे दुध, गोमूत्र, शेणखत आदींमुळे निसर्गाचा समतोल राखण्यासाठी मदत होते. आणि खऱ्या अर्थाने निसर्ग मानव केंद्रीत लोकांच्या शाश्वत विकासास चालना मिळते अशी मांडणी करण्यात आली.

काँ. शशीकांत सोनवणे यांनी 'राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे महत्त्व आणि सद्य परीस्थिती' या विषयावर मांडणी करताना ते सरकारी आकडेवारी नुसार 'भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये ५७ टक्के योगदान शेतीचे होते. ते आज २६ टक्क्यावर येवून पोहोचले आहे. जेथे आजही एकूण लोकसंख्येपैकी ६० टक्के लोक शेतीवर अवलंबून आहेत' आणि सरकार सांगते की त्याला कमी करा. कारण, अमेरिका मॉडेल आहे. आपण हमेशा पश्चिमीदेशाकडे आदर्श प्रारूप म्हणून पाहात राहिलो आहे.

मागील हजारो वर्ष आपण प्राकृतिक शेतीच करत होतो. परंतू गेल्या शे-दीडशे वर्षात शेतीत आम्ही जाणिव पूर्वक किंवा अजाणतेपणी आपली शेती कसण्याची पद्धत नाकारत दुसऱ्याच्या पद्धतीचे अनुकरण करत आहोत. येथे उपस्थित सर्वच लोक ७० वर्षांच्या आतले आहेत आणि सर्वच शेतीशी जोडले गेलेले आहेत. आणि आपणास माहित आहे की, आपले आजोबा-वडील आपल्या सारखी शेती

करत नव्हते. तेव्हा नव्या स्वरूपातली शेती करण्याचे काम तर आपल्याच पिढीने केले आहे.

स्वातंत्र्यानंतर जे काही आधुनिक शेतीला चालना देण्यात आली त्यात आपला विशेष सहभाग राहिलेला आहे. ५०-६० वर्षांच्या आपल्या अनुभवानंतर आज आपण सर्व या निकषावर येऊन पोहोचलोत की, रासायनिक शेतीने काही लाभ तर झालेच नाही. शिवाय नुकसानच अधिक झाले. त्यामुळे पुन्हा आपण प्राकृतिक शेतीकडे गेले पाहिजे. आपण येथे काही नवीन बोलत नाही तर पुन्हा आपल्या मूळाकडे जाण्याचा प्रयत्न करत आहोत.

मागील ५०-६० वर्षात जे काही आले आहे ते आपल्या ईच्छेविरुद्ध आले आहे आणि आज आपण जे काही विचार विमर्श करत आहोत तेही आपल्या ईच्छेने करत नाही.

आपण जर स्पष्ट पणे पाहिल तर आपणास असे दिसेल की, जो काही 'हरीत क्रांती'चा काळ होता त्याचे केंद्र पंजाब-हरियाना होते. काही प्रमाणात तामिळनाडू, आंध्रप्रदेशचा भाग होता. याच्याच परिणामातून महाराष्ट्रासारख्या राज्यात भांडवली शेतीचा विस्तार झाला. हे आम्ही-तुम्ही ईच्छेने नक्कीच केलेले नाही.

कोणतीही नवी गोष्ट आपल्या ईच्छेनेही चालत नाही. तेव्हा वरच्या पातळीवर प्रथम धोरण निश्चित केले गेले आणि त्या धोरणानुसार शेतीत अमुलाग्र बदल करण्यात आले. याच धोरणाचे आपण सर्व एक तर बळी आहोत किंवा लाभ धारक आहोत! दृष्टीकोणाचा प्रश्न आहे. परंतू जे काही आहे ते धोरणांमुळे झालेले आहे हे स्पष्टच आहे. याच धोरणांच्या आधारे २००६-०७ साली जॉर्ज बुश दोन गोष्टी एकाचवेळी बोलतात आणि जे आपण अनेक वेळा थेट प्रक्षेपणात पाहिलेले व ऐकलेले

आहे.

एकीकडे ते म्हणत होते की, जेनेटीकली मॉडीफाईड जे अन्न आहे ते शरीरासाठी चांगले असून सर्व सामान्य लोकांनी घेतल पाहीजे. कारण येणाऱ्या काळातील खाद्यान्नाचे संकट टाळण्यासाठी जेनेटीकली मॉडीफाईड अन्नाला प्रोत्साहन दिल पाहिजे आणि यासाठी जागतिक बँकेपासून ते सर्वच जागतिक दलाल यंत्रणा कामाला लागली आहेत. याचे मुख्य दलाली करण्याचे काम जॉर्ज बुशानी केले आहे.

अगदी याच्या उलट, हेच जॉर्ज बुश आपल्या खासगीत मात्र 'ऑर्गॅनिक फुड' ला चालना देत होते. बुश व तत्सम लोक आजही हेच करत असून हळू-हळू म्हणत आहेत की, जैविक अन्नाच एक मार्केट आहे. इतके दूर जाण्याचीही आज गरज नसून मुंबई सारख्या महानगरांमध्ये जे 'डि'मार्ट सारखे शॉपिंग मॉल्स आले आहेत त्या मॉल्समध्ये 'ऑर्गॅनिक फुड'चे एक स्वतंत्र विभाग हळू-हळू विकसीत होत आहे आणि सेंद्रीय शेतीत पिकवलेले हे उत्पन्न अवश्य घ्या! अशी जाहिरात ही खूप केली जात आहे.

पंधरा वर्षांपूर्वी 'स्वदेशी'ची भाषा करत गाव शिवारात जे पिकत ते विकत घ्या! असे सर्वजण म्हणत होते आणि आपण आपला स्वदेशी व्यापार चालवत होते. परंतू आज हेच बाजार बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या कप्प्यात बसले आहे आणि त्याच एक मार्केट बनल जात आहे. हे यासाठी सांगितले जाते की, जे काही प्राकृतिक शेतीची भाषा करत आहोत, त्याचही कुठे ना कुठे एक धोरण निश्चित होत आहे. त्याच सुद्धा एक मार्केट प्लॅन होत आहे आणि त्यासाठी काही गोष्टी मध्यवर्ती ठेऊन विकास पावत आहेत. यासाठीच प्राकृतिक शेती सार्वत्रिक होत नाही किंवा होऊ दिल जात नाही आणि सार्वत्रिक होऊ पण शकत नाही.

आज घडीला आपण आपल्या जमिनी प्रचंड खराब केल्या आहेत. तेव्हा त्या जमिनीला आपण जोपर्यंत डी-टॉक्सीफाय करत नाही तोपर्यंत योग्य दिशेने प्राकृतिक शेतीकडे जावूच शकत नाही.

म्हणजे, आपण एक आदर्श मॉडेल बनवू शकतो. परंतू त्या मॉडेलच्या आजू-बाजूला जर रासायनिक शेती केली जात असेल?, हवा-पाणी जर शुद्ध नसेल?, आकाशातून पडणारे पाऊस जर शुद्ध नसेल?(आजच्या प्रदुषित परिस्थितीत पावसाचे पाणी शुद्ध असते असे मानणेही चुकीचे झाले आहे), तर प्राकृतिक शेती कशी करणार व टिकवणार असा प्रश्न आहे.

पूर्वी प्रथम पावसात आपण भिजत होतो व लेकरांनाही खेळण्यास पाठवत होतो. परंतू आज पडणारा पहिला पाऊस तर पूर्णतः ऑसिडने भरलेले असते. त्यामुळे आपण पावसात बाहेर सुद्धा निघू शकत नाही खेळणे तर दूरच.

पावसाचे पाणी शुद्ध नाही, हवा कुणीकडून कुणीकडे वाहाते व सोबत काय काय आणते याची काही शाश्वती नाही, जमिनीच्या गर्भातून उपसले जाणारे पाणीही शुद्ध नाही अशावेळी प्राकृतिक शेतीचे कोणते मॉडेल आपण निर्माण करू शकतो? सुरक्षित ठेऊ शकतो? असा प्रश्न आहे. यासाठीच प्राकृतिक शेती आंदोलनाचा विषय बनते. आंदोलनाकडे नकारात्मक बघून चालत नाही. महात्मा गांधीनी सुद्धा आंदोलनाकडे कधीच नकारात्मक दृष्टीकोणातून पाहिलेल नाही.

म.गांधीच्या संपूर्ण लढाईत 'जेथे साम्राज्यवाद विरोधी संघर्ष निर्णायक स्वरूपाकडे जात होता तेथेच गांधीजी पर्यायी रचनात्मक कामाचीही भूमिका घेत होते आणि या दोन्ही बाजू एकाचवेळी चालू होत्या.' येथे आश्चर्याची गोष्ट आहे की, या दोन

विचारधारांमध्ये संघर्ष का होतोय? हे तर संघर्षाचे मुद्दे होऊच शकत नाहीत. तेव्हा या दोन्ही गोष्टी बरोबरीनेच होऊ शकतात आणि ते झाले पाहिजेत.

स्वातंत्र्यानंतर येथे जी चर्चा होत आहे त्याच्या सोबतच जमीन सुधारणेकडेही आपणास पाहावे लागेल. जे काही हरितक्रांतीची चर्चा झाली ती जमीन सुधारणेनंतर झाली. जमीन सुधारणा होत नाही, आपल्या नावावर जमिनीचे पट्टे येत नाहीत तोपर्यंत हरित क्रांतीचे धोरण एका ठराविक टप्प्याच्या पुढे जाऊ शकत नाही. तेव्हा कुठेना-कुठे व्यवस्थेची गरज असल्यामुळे आणि आपल्या निर्णायक संघर्षामुळे आपणास जमिनीची मालकी प्राप्त झाली. यातूनच शेतीत आतापर्यंत बदल झालेले आहेत, होत आहेत.

आज जमिनीची स्थिती काय आहे? जी जमीन बाप-जाबांनी संघर्ष करून मिळवली तीच जमीन सेझ, पर्यटन, औद्योगिक क्षेत्र आदी विकास प्रकल्पाच्या नावाखाली व्यवस्थेने बळकावण्यास सुरु केली असून सरळ सरळ नोटीस काढली जात आहे.

कुठल्याही परिस्थितीत त्यांना जमीन हवी. त्यासाठी ते वाटेल ते दाम देण्यास तयार आहेत. सोबतच सरकार साम-दंड नीतिचाही अवलंब करत आहे. येणाऱ्या काळात हे सर्वत्र वाढेल. जास्त लांब नाही तर बिकानेरच्या याच भागात कंपन्यांनी किती जमीनी बळकावल्या आहेत ते पाहा.

आज घडीला देशात सरळ-सरळ दोन मोठे प्रकल्प येवू घातले आहेत. एक म्हणजे 'दिल्ली-मुंबई औद्योगिक क्षेत्र' ज्यामध्ये राजस्थान राज्याच्या एकूण क्षेत्रफळा पैकी ६० टक्के क्षेत्रफळ या औद्योगिक कॉरीडोरच्या प्रभाव क्षेत्राखाली येत आहे. त्यासाठी मोठ्या प्रमाणात जमीन अधिगृहण केले जाणार आहे. तसेच हरियाना, मध्यप्रदेश, गुजरात, महाराष्ट्राचाही

बहुसंख्य भाग अधिगृहण केले जाणार आहे. हे प्रकल्प २००६ पासून जपान सरकारशी चर्चेत आहे. तसेच, ब्रिटन सरकारशी चर्चेत असलेले दुसरे 'मुंबई-बेंगलूर-चेन्नई औद्योगिक क्षेत्र' आहे. यामध्ये महाराष्ट्रातील पश्चिम महाराष्ट्र, उत्तर कर्नाटक, बेंगलूर पर्यंतचा भाग हस्तगत केले जाणार आहे.

जपान व ब्रिटन सरकारच्या अर्थसहाय्यातून हे प्रकल्प उभारणार असून या दोन प्रकल्पातून देशातील पाणी, जमीन, खनिज इ. महत्त्वपूर्ण नैसर्गिक साधन-संपत्तीची सन्हास लूट केली जाणार आहे. जेथे जमीनच वाचवण्याचा प्रश्न गंभीर बनला असताना प्राकृतिक शेतीचा मुद्दा अधिक जटील आहे. अशा परिस्थितीत जमीन वाचवण्याचा आणि ती प्राकृतिक स्वरूपात कसण्याचा दुहेरी अजेंडा घेऊन पुढील संघर्ष आपणास करावा लागणार आहे.

आज सर्वत्र शेतकरी आत्महत्या करत असल्याचे रिपोर्ट समोर येताना दिसतात. खास करून पंजाब, आंध्रपदेश, कर्नाटक आणि महाराष्ट्रातील विदर्भात सर्वाधिक आत्महत्या केल्याची नोंद झाली आहे. परंतु या अगोदरच्या आजवरच्या इतिहासात शेतकऱ्याने आत्महत्या केली असे उदाहरण सापडत नाही. शेतकरी दुष्काळामुळे उपाशीपोटी मेल्या, पण त्याने आत्महत्या कधीच केली नाही. आज २१व्या शतकात मात्र शेतकरी आत्महत्या करत आहे. ही वेळ त्याच्यावर का आली?

सरकारी पातळीवर आज धोरणच अशा प्रकारचे आखले जाते की, ज्यामुळे शेतकऱ्यांपुढे आत्महत्या करण्याशिवाय कोणताच पर्याय राहणार नाही आणि विदर्भात हेच झाले आहे. याचे कारण केवळ बीटी कॉटन किंवा त्याला बाजारभाव न मिळणे एवढेच नाही. परंतु या सर्व धोरणाच्या मुळाशी गेल्या तर दिसेल की आत्महत्येशिवाय पर्याय नाही. अॅडव्हॉटॅज

विदर्भच्या नावाखाली आज विदर्भात ४३ प्रकल्प आणले जात आहेत व 'जमीन परवडत नसेल तर विका आणि उद्योगांना द्या' असे सांगितले जात आहे.

जेथे जमीन जास्त आहे आणि लोकसंख्या कमी आहे अशा पाश्चात्य देशातील प्रारूप आपल्या देशात अमलात आणण्याचा वेळोवेळी प्रयत्न केला जात आहे. जिथे २ टक्के लोक शेती करत असतील तिथे तंत्रज्ञान व मशिनचा वापर समजण्या सारखा आहे कारण भांडवली शेती ही त्यांची गरज आहे.

आमच्याकडे लोकसंख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. काम करणारे कुशल हात भरपूर आहेत. त्यामुळेच तर आजवर आपण सुजलाम-सुफलाम शेती करत आलो आहोत. परंतू आज मात्र भांडवली विकासाचे अनुकरण करण्यात विकासाच्या नावाखाली या कुशल हातांनाच हद्दपार करण्याची चर्चा होत आहे. त्याच हातांना आत्महत्या करण्याकडे ढकलले जात आहे. हेच आपल्यापुढील सर्वात मोठे संकट आहे. अर्थ व्यवस्थेतील जे काही शेतीचे योगदान आहे ते हळू-

हळू कमी करत त्याच शेतीला भांडवली शेतीत रूपांतरीत करण्याचे, शेतीला यांत्रिकीकरणाकडे वळवण्याचे आजचे धोरण आहे. अशा परिस्थितीत आज आपण उभे आहोत. तेव्हा आपणा पुढील आव्हान खालील पातळीवरचे आहे.

१) जे काही नवीन धोरण येत आहेत त्याला रोखण्यासाठी संघर्ष केला पाहिजे. पहिल्या हरित क्रांतीचे वाईट परिणाम झेललेले आपण लोक आहोत आणि आजचे केंद्र सरकार तर बंगाल आणि बिहार मध्ये दुसऱ्या हरित क्रांतीची भाषा करत आहे. याला कुठेतरी रोखले पाहिजे.

२) दुसरीकडे शहरीकरण व नवनवीन विकास प्रकल्पाच्या नावाखाली जी काही उरलेली जमीन आहे ती देखील आपल्याकडून हिसकावली जात आहे. त्या जमिनी वाचवण्याचा संघर्ष आपणास करावा लागेल. ३) जी वाचवलेली जमीन आहे त्या जमिनीला प्राकृतिक शेतीला पूरक स्वरूप कसे बनवता येईल आणि प्राकृतिक शेतीला कशाप्रकारे चालना देता येईल. या अंगाने आपणास कामे करावी

लागतील. ४) हे सर्व करण्यासाठी सर्वांना संघटीत करावे लागेल. संघटीत होऊन भांडवल केंद्रित अर्थव्यवस्थेला विरोध केला पाहिजे. तसेच माणसाला व निसर्गाला मध्यवर्ती आणून समाजाला केंद्रस्थानी ठेवत आपली धोरणे व दृष्टीकोण विकसीत करावा लागेल.

समाजांच्या गरजा व शेतीचा 'कस' विचारात घेऊन शेतीपिकवताना आधुनिक शेतीचा विकास करावा लागेल. येथे 'आधुनिक शेती' हा शब्द खूप जबाबदारीने वापरला आहे. ह्याचा अर्थ विद्यापीठातील नाही. येणाऱ्या काळात अमेरिकेच्या पुढाकारात 'Indo-US Agriculture Knowledge Initiative' होणार आहे. या समितीचे मुख्य मार्गदर्शक (पहिल्या हरित क्रांतीचे जनक) स्वामीनाथन आहेत. आणि काही कंपनीचे प्रतिनिधी सदस्य आहेत.

हे लोक येणाऱ्या काळात आम्हाला शेती कशी करावी याची दिशा देणार आहेत. आणि हेच लोक आमच्या कृषी विद्यापीठातील अभ्यासक्रम निश्चित करणार आहेत. याच बरोबर आमच्या शेतीत आम्ही काय-काय पिकवायचं याच ट्रेनिंग देण्याचही काम हेच लोक करणार आहेत. तेव्हा आपली लढाई खूप गुंतागुंतीची आणि कठीण आहे. आपल्या लोकांशीच आपणाला लढावं लागणार आहे. संसदेत बसलेली जी आपली माणसं आहेत (मग ते कुठल्याही रंगाची असोत) त्यांच्याशी लढलंच पाहिजे. रंगांच आता आपण तमा बाळगता कामा नये. त्यांच्या रंगाच्या ढाच्यामध्ये आम्हाला जायचं नाही. 'आमचे रंग तर आमच्या मातीचे रंग' याच मातीसोबत एकरूप होऊन आपल्या अस्तित्वाचे आणि अस्मितेचे संघर्ष येणाऱ्या काळात संघटीतपणे लढले पाहिजे.

या संमेलनात खालील विषयावर विचार मंथन झाले. १) शेती हे मानवाचे उपजीवीकेचे साधन की

भांडवली क्रय वस्तू? २) शेतीमध्ये रासायनिक खते व जनुकीय सुधारीत बियाणांचा वापर केल्याने शेती उत्पन्नात वाढ झाली की, शेतीत संकटे निर्माण झाली? ३) मानव केंद्री आणि पर्यावरण पूरक नैसर्गिक शेती का? कशी व कशासाठी? ४) गोधन, पशुपालन व शेती यांचा परस्पर संबंध! ५) नैसर्गिक शेती करताना जमिनीची मशागत! ६) शेतीसाठी बी-बियाण्यांचे व्यवस्थापन! ७) नैसर्गिक संकट व किटक नियंत्रण! ८) जिरायत शेतीतून नैसर्गिक प्रक्रियेच्या माध्यमातून अधिक उत्पादन मिळवण्याचे उपाय! ९) राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे महत्त्व! १०) नैसर्गिक शेती संबंधी खादी, लघुउद्योग व शेती उत्पन्न आधारीत उद्योगाचा विकास! ११) कृषीचे भारतीय तत्त्वज्ञान इ. विषयावर चर्चा झाली. या संमेलनात महाराष्ट्र, कर्नाटक, बिहार, जम्मू-काश्मिर, पंजाब, पश्चिम बंगाल, मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, हरियाना, राजस्थान आदी १० राज्यातून ४०० शेतकरी, कार्यकर्ते उपस्थित होते.

परिषदेच्या समारोपात कृती कार्यक्रम आखण्यात आले. त्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी 'निसर्ग-मानव हितकारक शेती अभियान, भारत' नावाने अस्थायी समिती स्थापन करण्यात आली. या समितीमध्ये विविध राज्यातील एकूण ३२ सभासद निवडण्यात आले असून महाराष्ट्रातर्फे कॉंग्रेस शशीकांत सोनवणे व अॅड. अरुण करांडे यांची निवड करण्यात आली. या परिषदेच्या मुख्य समन्वयकाची जबाबदारी अॅड. अरुण करांडे (महाराष्ट्र) यांच्यावर सोपवण्यात आली व सहसमन्वयकाची जबाबदारी श्री. मन्नाराम डांगी (राजस्थान) यांच्याकडे सोपवण्यात आली आहे. या चळवळीचा आढावा सदर समिती वेळोवेळी घेणार असून पुढील संमेलन एक वर्षांनी घेण्यात येणार आहे. ■

चावडी

सौ. बकुळाबाई
कदम(पाटील)

गाव तस चांगल, पण.... राजकारण ?

माझा गाव तसा खूप चांगला होता अगदी माझ्या स्वप्नात होता तसा. लग्न करुन ज्या दिवशी गावात पाऊल टाकल तेव्हा समजलं स्वप्नी आले काही एक मी गाव पाहिला बाई ! सेम तसाच होता माझ्या स्वप्नातला गाव!

रोज सकाळी आपल्या कामात मस्त रमणारी माणसं, आपलं स्वताच आनंदी जीवन जगणारी माणसं पहायला मिळायची. रोज सकाळी उठून कामावर जाणार कधी? थकत नव्हती, गावात राजकारण नव्हतं, सगळ कसं आपल-आपल वाटायच.

फक्त २०-२२ वर्षा पूर्वीचा कालखंड सांगते. गावात वेगवेगळे पक्ष नव्हते, सगळे निर्णय एकच पक्ष घेत होता. तो म्हणजे वरिष्ठ पक्ष (उच्च-निच-लहान-मोठा, जाती-जमाती मधला वरिष्ठ पक्ष नाही बरका) असा मोठा पक्ष ज्यामध्ये सगळ्या गावच्या हिताचा निर्णय घेतला जायचा. ज्यात फक्त समाजाचं हित पाहिलं जायचं. आहो, मोठ-मोठ्या सोडा लहान-लहान गोष्टीचा विचार होत होता.जेव्हा गावात सर्वात प्रथम पिठाची गिरणी (चक्की) सुरु झाली तेव्हा फक्त पाच पैसे पायली दळण व्हत तेव्हा पासून ते १०-

१२ वर्ष तर फक्त २२ पायली पर्यंत दर वाढला. जरी कुणी दुःखी झाल तरी गाव सगळं त्याच्या दुःखात सामील होत होतं. त्यावेळी गावाणे घेतलेले निर्णय म्हणजे शाळा सुरु करणं, गावच्या पाण्यासाठी तळं उभारणं, पाण्याच्या टाक्या व रस्त्याची बांधणी करणं, सगळं कसं वेगळच होत. कुठतरी आनंद असायचा ह्यात. पण माझ्या गावाला एक मोठा आजार जडला, राजकारण! जस जस गाव बदलत गेल तस तस माणस बदलली. राजकारण शब्दात अर्थ असेल का हो ह्या? दुसऱ्यावर ('राज'सत्ता) वर्चस्व स्थापन करावी असं त्या माघच कारण असेल बघा!

पण असं ही असेल का? की, सत्ता स्थापन करुण दुसऱ्यावर राज निर्माण करणे म्हणजे राजकारण. (मी काय आठवी नापास. हे कळलं एवढ शिकली नाही बघा) पण हे लई खराब हाय बघा राजकारण. आवं हे राजकारणाचं भूत गावात आलं, अन माणसं पार बिघडली. म्हजी बघा आज तीन-चार सरपंच निवडी झाल्या. त्यात बी भाव-भाव, बहिणी-बहिणी, ननंद-भावजय, शेजारी-शेजारी विरोधात म्हणजी कसं नात्या नात्यात भांडणं लागली.

निवडून आलेली पार्टी (पक्ष) नेहमी दुसऱ्यांची चांगली मत असली तरी लक्षात घेत नव्हती. सगळीकड राजकाणात भ्रष्टाचार आला. अगदी जन्मापासून म्हणजे सरकारी दवाखाण्यात जन्माला आलेल्या बाळापासून त्या बाळाला मिळणाऱ्या खावू, औषधे, ह्यात निवडून आलेला पक्ष हात साफ करुण घेतोय. माता पालकांना कमी अनूदान देऊन बाकीचं स्वताच्या घशात घालतात. फुड पोरगं अंगणवाडीत जातं तसं तिथल्या भाताची (तांदळाची) ठिकी ही बईच्या घरी ठेवयची, भाताला लागणारी मटकी-शेंगदाणं बईच्यातच.

हाळद, तेल, मीठ, मन्हरी, जिर सगळ सरकार देतं ओ, पण तो पोराना नसतं मिळत. बईच्यात रोज ह्याच तांदळाचा भात असतो. थोडं थोडं चार - पाच पायल्या सरपंचाच्यात, चार पाच पायल्या, बाकीच्यात जातं, राहिलं तरं बईची पाहुनी राऊळी असतेतचं की. पोरग थोडं मोठं झालं, आठवीतनं भात मिळत नाही. भात बंद झाला की मग नववी दहावीच्या पोरीना सायकली आल्या. त्यात तिचं बॉब. ज्या पोरीच्या बाबाकडं पयसा आहे, ज्याच्याघरचं जळता-जळत नाही, त्या पोरीना सायकली मिळाल्या. पण तुमा-आम्हा गरीबाच्या पोरी रोज चालत जातायतं. ही आमच्या गावात राजकारणानं केलेली प्रगती.

राष्ट्रीय रोजगार हमी, रस्ते विकास मधून गावानं काही रस्ते बांधून घेतलं. रस्ते येवडी भारी हायत की जणू नॅशनल रोड म्हणावं. ह्या सोमवारी बांधला की पुढच्या सोमवारी रस्त्यावरचं सिमेंट गायब झालं. त्येच्या पुढच्या म्हणजे फक्त पंधरा दिवसात रस्ता गायब झाला.

गाव आहे कोण पाहतय? कोण कोणाला बोलतयं? मत हवं म्हणून कोण कोणाला विरोध

करणार? यातून गावाच्या रस्त्यावर घरं आली. अतिक्रमण वाढलं. आज अतिक्रमण एवढ की, साधा ट्रक, टेम्पो गावात येऊ शकत नाही.

विकास व मनोरंजन यावर एवढा खर्च केला की, गाव फक्त मनोरंजन झालय. विकास थांबलाय. फक्त शासनाचा नियम आहे म्हणून गावाच्या ग्रामपंचायतीच्या सभा होतात. सभा आहे सांगत नाहीत. पुर्वी दवंडी असायची आता नसते. बायांला (बायकांना) काय कळतंय म्हणून बायकांना कधीच सभेला बोलवत नाहीत.

महत्वाच की, अशी पण काही गावं पाहिली की, 'मी सभेला हजर होते' अशी सही करा म्हणून वही घोघरी येते. आज दळण २० रूपये पायली आहे. आता परत जाती सुर करावी लागतील बहुतेक. झाडं नाहीत, गुरं नाहीत, लाकडं नाहीत, गावात टायमाच्या टायमाला रॉकेल येत नाही. गॅस मिळत नाही. मग बायानी रोज जायचं जळणं आणायला. गावाच प्रश्न पयसा, पयश्यासाठी कामाला जायचं, मालक म्हणलं की, करायचं. आलेल्या पैशातनं आधी शासनमान्य परवानाधारक देशी दारू दुकानाची उधारी द्यायची, मग राहिला पयसा तर घर... दुग्धव्यवसाय, शेतकऱ्यांचा सर्वेसर्वा म्हणा की एक आधार पण राजकारणाने ग्रस्त. जिथ घरगुती ३० रूपये लिटर दुध आहे, डेअरीत तेच दुध १८.- १९, २० रूपये लिटर. का तर म्हणं फॅट भरली नाही. परत हेच दुध ज्या डेअरी दिलं तिथलं पेंडीच पोत ६९० रूपये ला घ्या? दुसरी कडचं घेतलं तर पेंडीच पोतं ७०० रूपयेला.

मला सांगा, ह्यात हे डेअरीमालक होतात मोठी पण शेतकरी कुठाय? जसा दुधाचा प्रश्न तसाच शेतीच्या मालाचा प्रश्न. सगळीकडं दलाल वाढलं, दलाली वाढली.

पुढं आमच्या देशाचं भविष्य आजची तरूण पिढी. जरी देशात गुटख्यावर बंदी असली तरी आम्हाला मिळतोच तो, असं म्हणत वाया जातीय. दिवस दिवस पिच्चर पाहात थियटर चालवते. रात्रभर मटक्याच्या पाट्या करते, हातात श्री जी फोन वापरते. लाईन मारायला रोज एक पोरगी शोधतेत. रोज त्यांच्या त्या सुटबूट, मोबाईल, स्प्रे, अत्तर वर आई बाप दुसऱ्याची सालं धरायला लागलीत.

प्रश्न पडतो कुठाय गावं? कुठाय गावाचं गावपणं? कुठाय राजकारण? कुठं आणलं गावाला? कोण जबाबदार? कोण चुकलं? कुठ चूकलं? कस चुकलं? कुठाय माझ्या स्वप्नातला गाव? ती नाती, ती माणसं?

या सगळ्याला महत्वाचा प्रश्नाय, तो राजकारण का? राजकारण नाही महत्वाचा. राजकारणापेक्षा बदलत जाणारी विचारसरणी, प्रत्येकाचा स्वार्थ, प्रत्येकाला असणारी सत्तेची लालसा, प्रत्येकाला भोगावं वाटणारं सुख, प्रत्येकाला श्रीमंत व्हायच हा हट्ट. पण प्रश्न असा आहे की हे बदलणार कोण?

हे समाजकारण, समाजकल्याण, समाजाच भल करणं ह्या राजकारणाला जमेल ना? नाही नाही काय म्हणताय! जमेल, जरा जमवून बघू

अमेरिका लादेनला मारू शकते, गडाफी मरू शकतो, भारत कसाबला फाशी देऊ शकतो. जग

चंद्रावर राहायला जातयं तर आपण का हे नाही बदलू शकत? बदलू शकतो, गरज आहे ह्या बदलांना स्वतःपासून सुरू करण्याची.

सगळं सोडा, स्वतः कमावलेला पैसा जरी बायकांनी स्वतः खर्चायला शिकल्या तरी सत्तांतर होईल. बायकांनी समोर यावं. प्रत्येक वेळी मैदानात उतरून चार हात कशाला करायचेत, फक्त प्रत्येकाला एकदा स्वतःची जागा दाखवून द्या.

राजकारण ... राजकारण अहो! हे काय आपल्या आधी जन्माला आलं नाही. महत्वाचं म्हणजे, हे पुरुषी अहंकारी सत्तेत राहून पण आपण त्यांच्यापेक्षा हजार पट चांगलं राजकारण खेळतो.

कस आहे? सासूला कसं गप्प करायचं, नवऱ्याला कसं आपल्या बाजूनं बोलायला लावायचं, आपल्याला न मागता नवी साडी, दागिने कसे घ्यायचे. फक्त आपणच हे करू शकतो. हो ना? मग तसंच एक डाव आपणच या राजकारणात टाकू बगू. सत्ता बदलून बगू.

सत्ता त्यालाच देऊ जो विकास करील. बाकीच्यांना म्हणायचं, बस बॉबलतं. मग बगू कोण, कसं करतयं राजकारण. कस सुदरत नाही राजकारण? कसा होत नाही विकास? कशी वाहात नाही गावातून विकासाची गंगा? जर प्रत्येक महिलेने लक्ष्य दिलं तर आपण राष्ट्रपती पदसुद्धा पळवू शकतो पण... बायकांचा मोठा शत्रू आडवा येणार? यांना वार्डेट वाटेल, गावं काय म्हणेल, पाहुणे काय म्हणतील, काम कमी पण कामाची बडबड जास्त, पण जरा विचार करा, फायदा कुणाचा जरा समजून घ्या. जरा राजकारण समजून घ्या. थोडं करा... एक पाऊल स्त्री शक्तीचं दाखवून द्या.

शब्दांकन - अश्विनी कदम
संपर्क मो- ९५०३२७८५९१
ashwinikadam220@gmail.com

ग्राहकाच्या अधिकाराचे संरक्षण करण्याकरता भारतामध्ये २४ डिसेंबर १९८६ रोजी 'ग्राहक संरक्षण कायदा' पास करण्यात आला. पॅकेज कमांडीटी ॲक्ट, एग मार्क, आयएसआय मार्क हे ग्राहक संरक्षण कायद्याला पूरक (मदतीसाठी) आहेत. ग्राहक संरक्षण कायद्याअंतर्गत सर्वसाधारण ग्राहकाला खालील मुलभुत अधिकार दिले आहेत.

१) संरक्षणाचा अधिकार - ज्या वस्तु आणि सेवामुळे ग्राहकाच्या जीवन व संपत्तीला धोका होतो, होऊ शकतो. त्या सेवा व वस्तुचा व्यापार करण्याची मनाई आहे. २) सुचनेचा अधिकार - वस्तुची गुणवत्ता, त्यामधील वेगवेगळ्या वापरलेल्या पदार्थांचे प्रमाण, वस्तुची शुद्धता आणि वस्तु किंवा सेवेचे मुल्य (किंमत) याची ग्राहकाला खरी माहिती(सुचना) करून देणे बंधनकारक आहे. ३) वस्तु निवडण्याचा अधिकार - या अधिकाराने ग्राहकाला त्याच्या ईच्छेनुसार माल, वस्तु, सेवा निवडण्याचा अधिकार दिला आहे. ४) ऐकून घेण्याचा अधिकार - ग्राहक कोणतीही भिती, तमा न बाळगता उत्पादनाच्या गुणवत्तेबाबत बिनधास्त तक्रार करू शकतो. जेव्हा ग्राहक कोणत्याही वस्तुच्या उत्पादनाबाबत तक्रार करतो तेव्हा ती वस्तु विकणारा आणि त्या वस्तुची निर्मिती करणाऱ्या कंपनीची जबाबदारी आहे की, ग्राहकाची तक्रार ऐकून घेणे. ५) विवादाचे निवारण करण्याचा अधिकार - या अधिकाराअंतर्गत ग्राहकाच्या अडचणीचे / तक्रारीचे निवारण करण्याचे प्रावधान आहे. ग्राहकाच्या तक्रारीचे जिल्हा, राज्य,

किंवा राष्ट्रीय स्तरावर निवारण केले जावू शकते. ६) ग्राहकाला शिक्षण मिळण्याचा अधिकार - ग्राहक संरक्षण कायद्याअंतर्गत ग्राहकाचे काय-काय अधिकार आहेत. याबाबत सरकारी व बिनसरकारी संस्था मार्फत प्रशिक्षण देण्याचा अधिकार मिळाला आहे.

तात्काळ सल्ला - १) ग्राहकाला न्यायालयात तक्रार दाखल करण्यासाठी वकीलामार्फत जाण्याची सक्ती नाही. तथापी ग्राहकाची इच्छा असेल तर अशा वकीलाची मदत घेवू शकतो. २) वस्तु किंवा सेवा घेतल्या पासून दोन वर्षांच्या आत ग्राहकाने आपली तक्रार दाखल केली पाहिजे. ३) तक्रारीचा निर्णय लागण्यासाठी वेळेचे बंधन नाही. तथापी सर्वसाधारण पणे एक वर्षात तक्रारीवर निर्णय होतो. ४) चुकीची तक्रार करू नये. आपली तक्रार विनम्रता पुर्वक सादर करावी. ५) सर्व खरेदी केलेल्या वस्तुच्या, घेतलेल्या सेवांच्या बिलाच्या पावत्या, वारंटी कार्ड जपून ठेवाव्यात. ६)या कागद पत्रासह प्रथम ग्राहकाने विक्रेत्याकडे जावून तक्रार करावी. त्यांनी जर तक्रार ऐकून किंवा दाखल करून घेतली नाही तर त्या वस्तुच्या निर्मात्याला लेखी तक्रार द्यावी. निर्मात्याने तक्रार ऐकून घेण्यासाठी नकार दिल्यास ग्राहक निवारण कडे तक्रार द्यावी. ७)जर का खाद्यपदार्थ किंवा औषधामध्ये गडबड, मिळावट इ. असेल तर त्याचा नमुना ग्राहकाने स्वतःकडे ठेवावा. कन्झ्युमर फोरम शिवाय राज्य आरोग्य विभागामध्ये सुद्धा तक्रार करावी. ८) आरोग्य, वाहन, मेडीक्लेम आदी बाबीच्या तक्रारीवर तात्काळ कारवाई केली जाते.

१) नवी दिल्ली कार्यालय - जिल्हा ग्राहकमंच
बरेक्स, कस्तुरबा गांधी मार्ग, नवी दिल्ली
फोन-(०११)२३३८९३२३/२३८३२२२०

संपर्क

२) मुंबई कार्यालय - जिल्हा ग्राहकमंच(उपनगरीय)
नवीन प्रशासकीय इमारत, तिसरा मजला, वांद्रे (पूर्व)
मुंबई - ४०००५१ फोन - (०२२)२६५५१६२५

आरोग्य

संपदा

डॉ. सुवर्णा तांबडे

मुर्लीचे आजार आणि उपचार

आहाराचे विविध पैलू -

मी कुठेही गेले की मला नेहमी विचारला जाणारा प्रश्न म्हणजे, स्त्रियांनी आहार कसा घ्यावा? आणि मला वाटते की हा सर्वात अवघड प्रश्न आहे. कारण आहार हा विषय खूप मोठा आहे. आहाराविषयी बोलताना किंवा लिहिताना आहाराचा विचार विविध दृष्टिकोनातून व्हायला हवा.

१) अतिप्राचिन मानवी आहार - जेव्हा आदिमानव जंगलात राहायचा तेव्हा कंदमुळे, फळे, खाऊन राहायचा. हा एकदम नैसर्गिक आहार, निसर्गोपचारांमध्ये सांगितला आहे. या आहारात मशीनद्वारे बनवलेला कुठल्याही पदार्थाचा समावेश नाही. उदाहरणार्थ- मीठ, साखर, गुळ, तेल पूर्णपणे वर्ज्य आहे.

कमीत-कमी प्रक्रिया केलेल अन्न घेतल्यामुळे या आहाराचे खूप फायदे आहेत. निसर्गोपचारांच्या केंद्रामध्ये असा आहार दिला जातो. आणि बऱ्याच आजारावर उपचार म्हणूनही अशाप्रकारचा आहार वापरला जातो. पण दैनंदिन वापरासाठी असा आहार अगदीच बेचव असेल म्हणून तो आपण घेत नाही.

२) आयुर्वेदिक दृष्टीने मानवी आहार-यानंतरच्या काळात आयुर्वेद या उपचारपद्धतीचा विकास झाला. आयुर्वेदिक दृष्टीने आहाराचा विचार केला तर त्यात वातजनक, पित्तजनक व कफजनक अशा तीन प्रकारचा आहार सांगितला आहे. हलके-कोरडे अन्न वातजनक असते. आंबट-तिखट-कडू अन्न पित्तजनक असते, तर जड-तळलेले अन्न हे कफजनक असते.

प्रत्येक माणसाची प्रकृती वातजनक, कफजनक किंवा पित्तजनक असते. पित्तप्रकृती असलेल्या माणसाने पित्तवर्धक पदार्थ खाऊ नयेत. वातप्रकृती असलेल्या माणसाने वातवर्धक पदार्थ खाऊ नयेत. कफप्रकृती असलेल्या माणसाने कफवर्धक पदार्थ खाऊ नयेत.

तसेच आयुर्वेदात विविध ऋतूंप्रमाणे आहार सांगितले आहे. पावसाळ्यात वात वाढतो म्हणून वातवर्धक पदार्थ खाऊ नयेत. उन्हाळ्यात पित्त वाढतो म्हणून पित्तवर्धक पदार्थ खाऊ नयेत. हिवाळ्यात कफ वाढतो म्हणून कफवर्धक पदार्थ पदार्थ खाऊ नयेत.

मी आयुर्वेद या शास्त्राचा अभ्यास केला नाही, त्यामुळे मी याबद्दल जास्त लिहू शकत नाही. बऱ्याच आयुर्वेदिक पुस्तकांमध्ये यासंबंधी बरेच लिखाण झालेले आहे. जर कोणास याबद्दल जास्त माहिती हवी असल्यास आयुर्वेदिक पुस्तकातून आहारविषयक माहिती घ्यावी.

मी ज्या शास्त्राचा अभ्यास केला आहे ते म्हणजे अॅलोपॅथी मेडिसीन. यामध्ये आहाराचा विचार १) कर्बोदके (कार्बोहायड्रेट) २) प्रथिने (प्रोटीन्स) ३) जीवनसत्त्वे (व्हिटॅमिन्स) ४) खनिजद्रव्ये (मिनरल्स) इ. अशा विविध प्रकारांचा समावेश होतो.

हे सर्व आपल्याला उष्मांक- 'ताकद' देण्याचं

काम करत असतात. यामध्ये गहू, तांदूळ, ज्वारी, बाजरी, नाचणी, मका या पदार्थांचा समावेश होतो. हे पदार्थ पन्नास ते साठ टक्के या प्रमाणात आपण आहारात वापरले पाहिजेत.

१) कर्बोदके (कार्बोहायड्रेट) : ज्यांना मधुमेहाचा त्रास आहे अशा व्यक्तीने हे पदार्थ जास्त खाऊ नयेत. साखर, गुळ, मैदा, साबुदाणा हे साधे पिष्टमय पदार्थ रक्तातील साखर खूप लवकर वाढवतात. म्हणून आपण हे पदार्थ जास्त प्रमाणात खाऊ नयेत.

२) प्रथिने (प्रोटीन्स) : प्रथिने हे शरीरबांधणीचे काम करतात. सर्व प्रकारच्या डाळी, सुकामेवा, मांस, मच्छी, अंडी, दूध यांमध्ये प्रोटीन्स असतात. आपल्या

तक्ता १

अ.क्र.	जीवनसत्त्व	स्त्रोत	जीवनसत्त्वाची कमतरता असल्यास होणारे
०१)	'अ'	गाजर, अंबा, सर्व प्रकारच्या पालेभाज्या	रातांधळेपणा, डोळ्यांच्या पडद्याचा अशक्तपणा
०२)	'ब'	अन्नधान्याची टरफल, फळे व पालेभाज्या	सारखे तोंड येणे, हाता-पायाला मुंग्या येणे, त्वचेचे आजार होणे इ.
०३)	'क'	लींबू, संत्री, मोसंबी, हिरव्या पालेभाज्या	हिरड्याचा कमकुवतपणा, हाडांचा ठीसूळपणा,
०४)	'ड'	सकाळचे कोवळे उन त्वचेवर पडल्यानंतर 'ड' जीवनसत्त्व	हाडांचा ठीसूळपणा, हाडांचा पाकडेपणा, हाडांची वाढ न होणे इ.
०५)	'ई'	मक्याचे तेल, तांदळाच्या साळीपासून मीळणारे तेल	त्वचेचा कोरडेपणा, वंध्यत्व इ.
०६)	'के'	आपल्या आतड्यामध्ये काही जंतु नैसर्गिक रीत्या हे जीवनसत्त्व बनवतात.	रक्त गोठण्याची प्रक्रिया कमी होते. म्हणून मोठ्याप्रमाणात रक्तस्त्राव होतो इ.

तक्ता २

अ.क्र.	खनिजद्रव्य	स्त्रोत	खनिजद्रव्याची कमतरता असल्यास होणारे आजार
०१)	कॅल्शियम	दुध, दही, ताक, कोबी, पालेभाज्या इ.	हाडांचा ठिसूळपणा, सांध्याचा कमकूवतपणा इ.
०२)	फॉस्फरस	सर्व प्रकारचे धान्य, पाणी	हाडांचा आणि सांध्यांचा ठिसूळपणाइ.
०३)	लोह	सुकामेवा, आळिव, हिरव्या पालेभाज्या	पंडुरोग, पायाला पेटके, गोळे येणे.
०४)	सोडीयम / क्लोराईड	मीठ, शिंदेलोण	नसांची कमजोरी, चिडचिड होणे, आकडी येणे इ.
०५)	पोटॅशियम	नारळाचे पाणी, संत्र्याचा रस, शिंदेलोण इ.	पायांना पेटके येणे, पॅरालिसिस होणे इ.
०६)	मॅग्नेशियम	कडधान्ये, डाळी, पाणी	हाडांचा ठिसूळपणा
०७)	आयोडिन	आयोडिनयुक्त मीठ	गलगंड

आहारात २०-३० टक्के प्रथिनांचे प्रमाण असायला हवे. ज्यांना किडनीचे विकार आहेत किंवा ज्यांचे युरील अॅसिड वाढलेले आहे, अशा व्यक्तींनी प्रथिनयुक्त आहार आधिक घेऊ नये.

३) जीवनसत्त्वे(व्हिटॅमिन्स) : जीवनसत्त्वे हे पदार्थ शरीराच्या वाढीसाठी तसेच कर्बोदके व प्रथिने पचवण्यासाठी शरीरात वापरले जातात. कोणती जीवनसत्त्वे कोणत्या पदार्थांमधून मिळतात, कोणत्या जीवनसत्त्वा अभावी कोणते रोग येतात याची सविस्तर माहिती आपल्याला तक्ता १ व २ मधून मिळते.

ऑलिओपॅथीमध्ये अशाप्रकारे आहाराचा विचार केला जातो. अन्नपदार्थ हे विविध घटकांमध्ये विभागले जातात. हे सर्व अन्नघटक आपण आपल्या जेवनामध्ये दररोज घेतले पाहिजेत. सर्वप्रकारच्या अन्नघटकांचा अंतर्भाव केलेला आहार हा चौरस आहार असतो.

मुली वाढीच्या वयात असतात तेव्हा त्यांना कॅल्शियम, लोह या अन्नघटकांची जास्त गरज असते. म्हणून अशा मुलींच्या आहारांमध्ये हे अन्नघटक जास्त प्रमाणात असावेत. गर्भरावस्थेतील स्त्रिया आणि स्तनपान करणाऱ्या स्त्रियांना कॅल्शियम आणि लोहची अधिक गरज असते. या काळात भरपूर

दूध, सुकामेवा आदी पदार्थांचा समावेश स्त्रियांच्या आहारात असणे आवश्यक आहे.

पाळी जाण्याच्या काळात परत एकदा बायकांना कॅल्शियमची कमतरता जाणवते. म्हणून परत या काळात दूध, ताक, दही बायकांनी खावे. वय वाढेल त्याप्रमाणे दूध पचवण्याची शक्ती कमी होते. दूध पचत नाही, गॅसेस होतात. म्हणून ताक, दही घ्यावे. ताकातून किंवा दह्यातून मिळणारे कॅल्शियमचे प्रमाण हे दुधातून मिळणाऱ्या कॅल्शियमपेक्षा दुप्पट असते. ज्या स्त्रियांना दुधामुळे कफ होतो, त्यांनी दुधामध्ये हळद किंवा आलं टाकून प्यावे. हे सर्व खूप किचकट वाटत

असेल तर, ज्या प्रदेशात आपण राहतो त्या प्रदेशात त्या त्या ऋतूमध्ये येणारी फळे किंवा भाज्या ह्या आपल्याला पोषक असतात. म्हणून त्या ऋतूमध्ये येणारी फळे किंवा भाज्यांचा अंतर्भाव आपल्या दैनंदिन आहारामध्ये करावा. ते ते अन्नघटक हे नैसर्गिकरीत्या आपोआपच आपल्याला मिळतील.

तसेच सर्व सणवारांमध्ये आहारांचा विचार केलेला आहे. दिवाळीत मिठाई खाणे किंवा सक्रांतीला तिळगूळ खाणे, श्रावणात विविध भाज्या बनवल्या जाणे आणि विविध फळे उपवासाला खाल्ली जाणे इत्यादींमधून त्या त्या ऋतूमध्ये येणारे सर्व अन्नघटक आपल्याला ह्या त्याप्रमाणात मिळतात. ■

सोलापूर जिल्ह्यातील तादंळवाडी येथे मुलींचे कराडे प्रशिक्षण घेताना सगुणाचे कोच व विद्यार्थीनी

राज्यस्तरीय निबंध स्पर्धा

‘सगुणा महिला संघटना’ व गुणांसह ‘सगुणा’ त्रैमासिकाच्या पुढाकाराने महाराष्ट्र राज्यस्तरीय निबंध स्पर्धा घेण्यात येत आहे. ‘सगुणा’ ही महिला संघटना स्त्रियांच्या प्रश्नावर गेली अनेक वर्षांपासून महाराष्ट्रात कार्य करते. २००५ साली पक्षविरहीत स्वतंत्र सगुणा स्त्री संघटन उभारण्यात आले.

या संघटनेच्या माध्यमातून वाढत्या शहरीकरणाबरोबर भेडसावणाऱ्या स्त्रीप्रश्नांचा वेध घेण्याचे काम केले जात आहे. ग्रामीण बहुजन स्त्रियांच्या हातून शेती व्यवसाय गेल्यानंतर शहरात ज्यांना अकुशल ठरवले गेले, हिनवले गेले त्यांच्या प्रश्नावर सगुणा काम करत आहे.

एकीकडे नवतंत्रज्ञानाची ओळख करून देण्याचे प्रशिक्षण चालवले जाते तर दुसरीकडे वाचन व लेखन संस्कृती बहुजन स्त्रियांत वाढावी व त्यांच्या लेखनाला स्वतःचे विचारपीठ असावे म्हणून ‘सगुणा’ त्रैमासिक सुरु करण्यात आले आहे.

डाऊ आंदोलनातील बहुजन स्त्रियांचा सहभाग, रायगड सेझ व भायंदर डंपिंग ग्राऊंडच्या विरोधातील बहुजन स्त्रियांचा सहभाग, पिण्याच्या पाण्यावरील मालकी हक्कासाठी पिंजाळधरणाच्या खाजगीकरण विरोधी लढ्यातील बहुजन स्त्रियांचा सहभागाने महाराष्ट्रातील बहुजन स्त्री आपली एकीची ताकद सिद्ध केली व नव लढ्याची प्रेरणा

रचली आहे.

अशावेळी भारतातील कृषी परंपरा व त्यावर आधारीत असणारी व्यवस्था याच्याशी मध्यवर्ती जोडलेली बहुजन स्त्रीच्या प्रश्नांचा समग्र वेध घेण्याचा प्रयत्न सगुणा करत आहे. बहुजन स्त्री सतत संघर्ष करत असते व करत आहे. तिचा संघर्ष सर्वापर्यंत पोहोचवण्याचे काम सगुणा त्रैमासिक करत आहे.

तेव्हा आपल्या अवती-भवती घडणारे बदल, विज्ञान-तंत्रज्ञानात होणारा विकास, समाजातील वाढती विषमता, असमतोल विकास, विकासाच्या नावाने केली जाणारी जमीन व पाण्याची लूट, धर्म-जात-भाषेच्या आधारे केला जाणारा हिंसाचार, गरिबी-अज्ञान-दारिद्र्य-कुपोषण-वाढत्या स्त्रीभ्रूणहत्या-वाढते बलात्कार-आर्दीकडे आपण उघड्या डोळ्यांनी पाहतोय का?

कृषीप्रधान भारतात देशाचा पोशिंदा असणारा शेतकरी आत्महत्या का करतोय? याचा विचार करत शेतकरी स्त्रियांवरील संकटाशी सामना कसा करायचा याचा वेध घेण्यासाठी ‘सगुणा’ त्रैमासिकाने एक निबंधस्पर्धा आयोजित केलेली आहे. मैत्रीर्णीनो, यामधला आपला सहभाग खूप गरजेचा आहे. ■

<p>निबंधाचे विषय :</p> <p>१) शेती व त्यावर आधारीत उत्पादन व्यवस्थेची आजची परिस्थिती काय? व त्याची कारणे?</p> <p>२) देशाच्या अर्थ-धर्म-समाजकारणातील स्त्रियांची भूमिका काय असावी? देशाच्या कारभारात आपली जबाबदारी काय?</p> <p>३) बदलती खेडी-शहरीकरण व स्त्रियांचं बदलंत जग?</p> <p>निबंध ०१ जून २०१३ पर्यंत खालील संपर्कपत्र्या व ई-मेल वर पाठवावेत.</p> <p>संपर्क पत्ता : '७, माधवलक्ष्मी अपार्टमेंट, २०७९, सदाशिव पेठ, विजयानगर कॉलनी, पुणे - ४११०३०.'</p> <p>Email- : shobhakarande62@gmail.com karandearunb@gmail.com udhavs@gmail.com</p>	<p>या निबंध स्पर्धेतील पारितोषिके</p> <p>प्रथम पुरस्कार - ११००/- रु + पुस्तक</p> <p>द्वितीय पुरस्कार - ७५०/- रु + पुस्तक</p> <p>तृतीय पुरस्कार - ५००/- रु + पुस्तक</p> <p>उत्तेजनार्थ - पुस्तक</p> <p>प्रत्येक जिल्ह्यातील एका प्रतिनिधीस उत्तेजनार्थ पुस्तक भेट दिली जाईल. तसेच दर्जेदार निबंधास सगुणातून प्रसिद्धीही देण्यात येईल.</p>
---	---

गृहस्वप्नांचि वास्तव अगणि

सामान्यांची वास्तु कृती सिद्धि करणारी

- मुंबई पुणे उदय मध्ये पुनर्विकास करणारी संस्था
- महाराष्ट्राच्या पन्नासहून विकासाला दिव्य उत्तमोत्तम संस्था
- निर्माणवास्तु विकास साधणारी संस्था

SIDDH INFRASTRUCTURE & REALTY DEVELOPERS PVT. LTD

रुम नं. २५६२, बिल्डींग नं. ५६, गांधीनगर,
एच.एम.बी. कॉलनी, ब्रांदा (ईस्ट), मुंबई ४०० ०५१
फोन नं. २६४००५१२, मोबा. नं. +९१९३२३१५११२८,
+९१९८२००३२६२३, +९१९८२९७६२७९९

अभिप्राय

कुंदा कुलकर्णी

स्त्रीपुरुषांना प्रेरक 'सगुणा'

जानेवारी, फेब्रुवारी, मार्च २०१३ चे त्रैमासिक 'सगुणा' संपूर्ण वाचले. संपादकीय वाचल्यावर त्रैमासिकाचे 'सगुणा' हे नाव किती समर्पक आहे हे जाणवले. केवळ उपकारापुरतेच जन्माला आलेले जोतिबा-सावित्री हे दांपत्य बालपणी सगुणाआऊंच्या डोळस मायेच्या सावलीत वाढले, घडले. त्यांच्या नावाने सुरू झालेले हे नियतकालिक म्हणजे त्यांच्याविषयी वाटणाऱ्या अपार कृतज्ञतेची पावतीच होय.

संपादीका शोभा करांडे ह्यांचा लेख अभ्यासपूर्ण असून तो वाचल्यावर सध्याच्या अराजकातून देशाला बाहेर काढण्यासाठी जोतिबा आणि सावित्री ह्या दोन दीपस्तंभांच्या प्रकाशात प्रत्येकाने आयुष्याची वाटचाल परत एकदा निर्धाराने सुरू केली पाहिजे आणि त्यासाठी सावित्रीबाईंची जिद्द आणि जिजाऊसारखं मातृत्व घराघरात घडलं पाहिजे याचे भान येते. हे भान सतत जागृत ठेवणे आणि त्यानुसार जनांचा प्रवाह वळविणे, कार्यान्वित करणे, हेच 'सगुणा'चे उद्दिष्ट आहे असे मला वाटते.

प्रा. फकरुद्दीन बेनुर ह्यांनी आपल्या लेखात महिलांच्या प्रश्नांचे गंभीर स्वरूप विशद केले

आहे. आम्हा स्त्रियांच्या मनाला धडका देणाऱ्या, भयभीत करणाऱ्या सद्यःस्थितीचे यथातथ्य प्रतिबिंब या लेखात आहे. परंतु शहरापासून तुटलेल्या वाड्या-वस्त्यांतील मुली व महिला ह्यांच्यावर होणाऱ्या अत्याचाराची किंचितही जाणिव पांढरपेशा समाजाला नाही हे विधान मनाला दुःखद वाटले. वृत्तपत्रे, आकाशवाणी, दूरदर्शन अशा विविध माध्यमांद्वारे तेथील परिस्थितीची जाणिव शहरवासीयांना असते. आमच्या सतत संपर्कात असलेल्या कष्टकरी स्त्रीपुरुषांचे अनुभव त्यांच्याकडून आम्ही ऐकतो, त्यांच्या कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न आमच्या कुवतीप्रमाणे करतो. पण पुरुषत्वाचा माज, पुरुषांची संशयी वृत्ती आणि व्यसनाधीनता, शिक्षणाच्या अभावी किंवा त्यात मन न रमल्यामुळे गुन्हेगारीकडे वळणारी तरुण मुले ह्या आणि अशा अनेक भयंकर मूलभूत समस्यांचा नायनाट करण्यासाठी निःस्वार्थ, समर्पित माणसांचे संघटीत काम प्रभावीपणे उभे राहिले पाहिजे. अशा संघटना, संस्था ह्यांना आजही समाजाचे पाठबळ मिळते व पुढेही मिळत राहिल. यात माझा खारीचा

वाटा म्हणून मी माझ्यासाठी 'सगुणा' त्रैमासिकाची वार्षिक वर्गणी पाठवीत आहे.

प्रा.नूतन माळवी ह्यांनी 'पुरुषांचे मानवीकरण व्हावे' हा मोलाचा विचार मांडला आहे.

'सगुणा'तील काही लेखातील 'ब्राह्मणी मीमांसा', 'ब्राह्मणी विचारांच्या स्त्रिया' या आणि तत्सम उल्लेखांचा नीट उल्लगडा झाला नाही. जातीपार्तींचा आकस किंवा अढी न धरता आपण सर्वांनी मिळून माणूसकीचा आणि फक्त माणूसकीचा वसा घेऊ आणि तो पुरा करण्याची पराकाष्ठा करू.

स्त्रियांचे आरोग्य, त्यांना संरक्षण देणारे कायदे ह्याविषयीही माहिती 'सगुणा'मध्ये दिली जाते हे स्वागतार्ह आहे. ग्रामीण भागातील स्त्रियांच्या जीवनात परिवर्तन घडवून आणणारी बचत गटांची तसेच व्यसनमुक्ती चळवळीची

माहितीही आपण देत असालच. ग्रामीण भागातील साक्षर एवढेच नव्हे तर निरक्षर स्त्रियांमधूनही नवे, दमदार नेतृत्व उदयास येत आहे त्यांची दखलही 'सगुणा' घेत असेल हे निःसंशय.

शुद्धलेखनातील थोड्याफार चुका वगळता 'सगुणा' हे त्रैमासिक परिपूर्ण वाटले. स्त्रीपुरुषांना प्रेरक असलेल्या ह्या त्रैमासिकाची सामाजिक आणि वाङ्मयीन चळवळीच्या इतिहासात एक मैलाचा दगड म्हणून नोंद व्हावी ही शुभेच्छा!

सौ. कुंदा कुलकर्णी
एल-१, शिक्षक निवास,
पुणे विद्यापीठ परिसर, गणेशखिंड,
पुणे - ४११ ००७